SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

SEPARATIM EDITI.

VITA HEINRICI IV. IMPERATORIS.

EDITIO TERTIA.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1899.

SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

SEPARATIM EDITI.

VITA HEINRICI IV. IMPERATORIS.

EDITIO TERTIA.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1899.

VITA
HEINRICI IV.
IMPERATORIS.

EX

RECENSIONE WATTENBACHII.

EDITIO TERTIA.

CURANTE WILHELMO EBERHARD.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1899.

HANNOVERAE. TYPIS CULEMANNORUM.

PRAEFATIO EDITORIS.

*Vitam Heinrici IV, imperatoris tertii, primus ex codice Sancti Emmerammi eruit publicique iuris fecit Aventinus, quem multi deinde editores secuti sunt, cum propter raram libelli praestantiam, tum partium studio permoti, quod auctor eius inter acerrimos caesarianae partis fautores numerandus, contra Romanos pontifices arma praeberet. Sed inter eos, qui de ipso quod ederet opusculo bene mereretur, fere solus fuit Melchior Goldast, accurata de eius auctore instituta inquisitione.

*SS. XII, p. 268.

Est autem haec Vita sine dubio maximi aestimanda, et inter fontes rerum Germanicarum locum insignem merito obtinet. En quae de ea volumini Scriptorum Reuberiano, teste Caveo, inscripsit vir summus, Isaac Casaubonus: 'Ex omnibus scriptoribus qui hoc volumine continentur, nullus conferendus ulla ex parte cum eo qui vitam maximi principis imperatoris Heinrici IV. descripsit. Quo in libello quid prius admirer nescio: elegantiam sermonis illis temporibus stupendam, an sententiarum gravitatem, an pietatem, quae patet fuisse ingens in eo authore. Quem equidem si foelicioribus saeculis vixisset, putem nemini veterum, aut Latinorum, aut Graecorum, postponendum, nec illud opusculum postposuerim Taciti libello de vita Agricolae'. Cui praeconio sane magnifico cum libenter subscribam, hoc tamen non possum quin moneam, auctorem vel illa quam Casaubonus commendat pietate inductum, laudatorem potius egisse quam severum rerum gestarum censorem, et cum proximo post imperatoris mortem tempore scriberet, de rebus multo ante gestis, nullo ut videtur librorum adminiculo usum, nonnulla minus accurate enarrasse, quae suis in locis singula notavi. Sed in rerum dispositione tam egregium se ostendit, diuturnum illud tantisque casibus turbatum Heinrici regnum tanta arte uno sub conspectu oculis subiecit, ut hac ex parte certe nemini cedat. Sermonis elegantiam post Casaubonum

laudare inutile est; Horatii et Terentii locos auctor ad verborum ornatum adhibuit, sed multo magis toto orationis colore bonorum scriptorum intimam cognitionem prodit, qualem ex praeclara Leodiensi disciplina venisse suspiceris. Quod Sulpicii Severi pauca verba, quibus hic dolorem de 5 *S. Martini obitu expressit, in usum suum vertit, id plus aequo, ut mihi quidem videtur, ei vitio versum est.*

Leodiensibus et quidem eius urbis episcopo Otberto hoc opus tribuit M. Goldastus, cui et ego in prima eius editione assensum praebui. Sed hanc coniecturam validis 10 *argumentis nisus reprobavit b. m. Iaffeus noster in praefatione, quam versioni Vitae huius Germanicae a.* 1858. *editae praemisit*[1]. *Qui cum Moguntiae librum scriptum fuisse suspicaretur et Theodericum S. Albani abbatem nominaret tanquam virum, cui eum tribuere posses, mox A. v. Druffel in* 15 *libello: 'Kaiser Heinrich IV. und seine Söhne',* 1862. *edito, et fidem auctoris acrius impugnavit, et cis Rhenum in Franconia vel in Bavaria eum scripsisse probavit, usus inprimis loco c.* 13, *ubi exercitui ad Coloniam obsidendam colligendo locus Wirziburgensis indicatur. Nam Rhenenses certe copias* 20 *eo mittere iussos fuisse, cum ipsa rerum natura pugnat. Urbis autem et episcopii Wirziburgensis aliis etiam locis magis quam rerum ordo postulet mentionem fieri, cum Druffelius demonstrasset, W. von Giesebrecht in libro egregio: 'Geschichte der deutschen Kaiserzeit' III, p.* 1051 *ed. III.* 25 *Erlungum episcopum Wirziburgensem eius auctorem fuisse suspicatus est. Sed hoc admodum incertum esse, ne ipse quidem negat; quisquis fuit, et fidem egregiam erga dominum suum iam demortuum probavit et scribendi artem eam,* *p. 269. *quae tunc temporis paucorum hominum erat. *Codex coaevus* 30 *opusculi, cuius certe non multa exemplaria facta sunt, quod periculo plenum erat*[2], *repertus est in coenobio sancti Emmerammi, nec deerant Ratisponae fautores imperatoris. Certius autem aliquid hac de re reperiri posse non videtur.*

Codex igitur manuscriptus superest unicus, olim Sancti 35 *Emmerammi* 95, *iam regius* M o n a c e n s i s *inter codices Latinos* 14095, *memb. in quarto. Compactus est saec. XV. et continet quae tunc quidam paginae primae inscripsit:* Hystoria Heinrici imperatoris tercii huius nominis. Vita sancti Alexii confessoris. De translacione sancti Nicolay. 40 Passio sancte Margarethe virginis et martiris. De assump-

1) *Repetita in 'Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, Zweite Gesammtausg., XII. Jahrh. Bd. II.' a.* 1890. *H.-E.* 2) *Vide cap.* 1. *in fine.*

cione gloriose virginis Marie. Passio Cristine virginis et martiris. Passio sancti Achacii et sociorum eius. *Sed haec inde a Vita nostra saec. XIV. scripta sunt. Sequitur fol.* 143. Passio sanctorum martirum Romuli Marchiciani
5 Crescencii Carissimi Dulcissimi *saec. XII. scripta. Deinde indicis illius versus unus erasus est; postremo loco, et in indice et in codice, venit* Vita sancte Radegunde virginis composita a Fortunato episcopo *saec. XII. scripta, sed primus tantum liber cum prologo adest. — Vita nostra ita*
10 *scripta est, ut saeculo praecedenti eam tribuere malis, Ratisponae, ni fallor, vel certe in partibus regni orientalibus descripta, cum semper fere scriptores in his partibus positi occidentalibus antiquiores appareant et priscam consuetudinem diutius servaverint. Sunt quaterniones tres cum duernione,*
15 *non una quidem manu, sed eodem tempore scripti, admodum accurate, ut paucissimis locis emendatione opus sit. Interpunctio quoque solis quidem punctorum signis, sed diligentissime facta est, et ubique servanda fuit. Prima pagina vacua relicta est, in altera Vita incipit, nulla inscriptione*
20 *praemissa.*

Collationem codicis huius in usum nostrum instituit Neumannus[1], *sed negligentius; accuratiorem a.* 1833. *Boehmerus. Sed ne in tam pretiosi opusculi nova editione quidquam desideraretur, ipsius codicis transmissionem solita*
25 *benignitate concessam obtinuimus. Iam vero novissimam hanc editionem paraturis, Ioh. Reimeri benignitate subministrata nobis fuit eiusdem codicis collatio per b. m. Iaffeum instituta, qua adiuti minuta quaedam accuratius indicare, erroremque olim admissum unum tollere potuimus.*

30 **Primus igitur hunc codicem invenit, Vitamque Heinrici edidit Aventinus, Augustae Vind.* 1518. 4. *satis diligenter, sed tamen nonnullis locis mendosam vel pro arbitrio mutatam, ut v. g. cap.* 9. *scripsit* flumen cui Regino nomen. *Quae cum editores reliqui omnia servaverint, solam Aventini edi-* *p. 270.
35 *tionem ab eis expressam esse patet, etsi unus ex eis, tacito Aventini nomine, codicem se invenisse mentitus sit, qui omnia in volumine a se edito contenta praebuerit: is scilicet, qui a.* 1520. *vel* 1521. *Coloniae edidit Aeneae Sylvii Piccolominei Commentarios de concilio Basileensi, quem Iacobum Sobium*
40 *fuisse, a.* 1759. *probavit David Clement, 'Bibliothèque curieuse' VIII, p.* 241. *Haec editio repetita est a.* 1535. *in libro*

1) *'Archiv' III, p.* 539; *IV, p.* 260.

inscripto: Fasciculus rerum expetendarum et fugiendarum *(quem a.* 1690. *Edw. Brown Londinii recudit), editore Ortuino Gratio, qui utrum verus editor fuerit, an alienus partus ei iniuria affictus, adhuc dubitatur. Negat Hubertus Cremans in libro: 'Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein' XXIII, p.* 192 *sq., Davide Clement l. c. p.* 243. *partem oppositam tuente. Meliore fide Aventini editionem repetierunt Martinus Frecht in collectione Basileae* 1532. *apud Io. Hervagium impressa, Reineccius cum Helmoldo a.* 1581, *Reuberus a.* 1584, *Urstisius anno* 1585. *(ed. II,* 1670*), Goldastus in Apologia Heinrici imperatoris* 1611, *Ioannis* 1726. *in nova Reuberianae collectionis editione.*

Verum ex tanto editorum numero nemo codicem manuscriptum adhibuit, et plerique nihil omnino ad libelli huius crisim contulerunt; solus Goldastus de auctore diligenter quaesivit, et ultimus Ioannis alia quaedam adnotavit. Nos autem codicem Monacensem accurate secuti, etiam capitum divisionem ita instituimus, ut decisiones a scriptoribus litteris quas quadratas vocant, indicatas observaremus.

W. Wattenbach.

Hoc prooemium a Wilhelmo Wattenbach b. m. a. 1856. *compositum et a.* 1876. *paucis mutatis additisque repetitum integrum recudendum esse censuimus. Sed cum ex eo tempore permulta de Vita Heinrici IV. scripta sint, quae nobis necessaria visa fuerint, addidimus.*

Quis auctor libri fuerit, quamquam dehinc multi viri docti indagare conati sunt, ne nunc quidem constat. Quod W. de Giesebrecht coniecerat, Erlungum episcopum Wirziburgensem Vitam composuisse, id A. Busson[1] *novo argumento confirmare conatus est. Quorum sententiae A. Koch*[2] *obiecit Vitam in urbe Wirziburgensi omnino scriptam non esse, praesertim cum res in civitate illa et in ipsius vicinia a.* 1077. *et* 1086. *gestae*[3] *nimis confuse atque neglegentissime narratae sint. Affirmavit tum Ratisponae auctorem degisse atque Vitam conscripsisse*[4]*, nescius A. de Druffel*[5] *iam de Ratispona cogitavisse.*

1) *'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' III, p.* 386—391. 2) *'Vita Heinrici IV. kritisch gewürdigt' Diss. Ienensis (Fulda* 1882*) p.* 61 *sqq.*. 3) *Cf. infra p.* 18, *n.* 7. 4) *Hoc ea re praecipue demonstrari dicit, quod situs Ratisponae tam accurate quam nullius alius urbis describatur (c.* 9*).* 5) *'Kaiser Heinrich IV. und seine Söhne' p.* 108.

Ad inveniendum auctorem cum illi viri docti inde profecti essent, ut quaererent, ubinam Vita scripta videretur, aliam viam secutus W. Gundlach[1] *ab oratione Vitae ortus est. Censuit enim octoginta tria diplomata et sex epistulas Heinrici IV. ab eodem cancellariae regiae dictatore composita esse, a Gotscalco praeposito S. Mariae Aquisgranensis, quem in Germania inferiore natum, in cancellaria archiepiscopi Bremensis eruditum, a.* 1071—1084. *in curia regis versatum esse coniecit*[2]*; Vitam et diplomata illa epistulasque eadem manu scripta atque etiam eodem genere sermonis conscripta esse. Et cum, quod iam G. Waitz*[3] *monuit, inter Vitam et Carmen de bello Saxonico mira quaedam similitudo orationis deprehendatur, Gundlach ab eodem Gotscalco utrumque librum compositum esse certo demonstrasse sibi visus est. Quae E. Steindorff*[4] *refellit ac redarguit, censens auctores diplomatum, epistularum, Vitae, Carminis ex eadem schola prodiisse, cuius scholae discipulo Conquestio*[5] *quoque Heinrici IV. imperatoris ascribenda sit. Vitam Aquisgrani aut in Germania inferiore scriptam esse posse negavit, potius Spirae, cuius ecclesiam ab auctore visam esse manifestum sit, auctorem vixisse coniecit. Inter Vitam et diplomata quaedam ab Heinrico IV. episcopatui Spirensi data similitudinem orationis et rerum deprehendi, auctorem igitur clericum Spirensem fuisse censuit. Sententiam suam contra illum et alios*[6]*, qui eam in dubium vocaverant, Gundlach defendit*[7] *atque ab auctore Conquestionis Vitam lectam esse affirmavit*[8]*. Quod Holder-Egger*[9] *iure refutavit, ratus nequaquam constare Carmen et Vitam ab eodem viro esse composita, sed arbitratus fieri potuisse, ut huius auctor illud legisset. W. Wattenbach*[10] *denique Vitam neque a Gotscalco*

1) *'Ein Dictator aus der Kanzlei Kaiser Heinrichs IV.' (Innsbruck* 1884*)* p. 107—127. 2) *Quae Gundlach de vita Gotscalci coniecit, refutavit G. M. Drewes, 'Gottschalk Mönch von Limburg an der Hardt und Propst von Aachen, ein Prosator des XI. Jahrhunderts' (Leipzig* 1897*) p.* 30, *n.* 1; *suam sententiam nuper denuo Gundlach, 'Heldenlieder der deutschen Kaiserzeit' III. (Innsbruck* 1899*), ita defendit, ut id unum concederet Gotscalcum Limburgensem ab Aquisgranensi non esse discernendum.* 3) *'Das Carmen de bello Saxonico oder Gesta Heinrici IV.' in 'Abhandlungen d. Kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen' XV. et separatim editum Göttingen* 1870. 4°. 4) *'Götting. gel. Anzeigen'* 1885. *p.* 716 —740. 5) *Ed. Holder-Egger, editioni Carminis de bello Saxonico (Hannov.* 1889*) adiecta, p.* 24—28. 6) *W. Arndt, 'Litt. Centralblatt'* 1886. *p.* 979 *sq.; W. Diekamp, 'Mittheilungen des Inst. f. oesterr. Gesch.' VI, p.* 641—646. 7) *'Wer ist der Verfasser des Carmen de bello Saxonico' (Innsbruck* 1887*) p.* 26—37. 8) *Ib. p.* 42—60. 9) *In praefatione Carminis de bello Sax. p.* VII *sq.* 10) *In praefatione* 2. *ed. versionis Vitae* (1890) *p.* XVII; *'DGQ.' ed.* 6. *II, p.* 94.

neque in Germania inferiore scriptam esse censuit, neque omnino quicquam certi de loco, quo Vita composita sit, nec de auctore statui posse, eam autem, quae in illis opusculis demonstrata esset, similitudinem orationis satis apte explicari posse ex communi doctrina, qua eorum auctores imbuti, et ex eo quod eosdem scriptores antiquos imitati essent[1]. Hoc nobis quoque verisimile esse videtur.

Ignoramus etiam, cuinam amico auctor Vitam miserit. Sed cum unum solum exemplar libri in monasterio S. Emmerammi Ratisponae servatum sit, ibi ille amicus versatus esse videtur.

Auctorem scriptores et poetas antiquos magno cum fructu lectitasse et eorum dictis sermonem suum exornasse iam supra[2] W. Wattenbach dixit. Quod ex eo tempore multis exemplis allatis demonstratum est, maxime a W. Gundlach[3], qui sexcentos locos Terentii, Livii, Sallustii, Ciceronis, Vergilii, Horatii, Ovidii, Lucani, Vulgatae, epistolarum Sulpicii Severi eiusdemque Vitae S. Martini aliorumque auctorum dictis Vitae comparavit, ut de iis taceam scriptoribus, quorum vestigia in hoc libello sine ulla causa indagasse sibi visus est. Sed hic modum prorsus excessit, cum verba et elocutiones, quae ad nullum exemplum certum expressa esse videntur, ab hoc illove scriptore repetita esse opinatus sit, velut ex composito *a Livio,* subesse causam *a Cicerone,* regnum invasit *et* bellum . . . moveatur *ex libro Regum assumpta esse arbitratus.* Chronica Sulpicii Severi a scriptore Vitae lecta esse si Gundlach[4] recte affirmavisset, in civitate Hildesheimensi hunc librum ab illo adhibitum esse ut coniceremus oporteret, cuius ecclesiae codex Vaticanus Palat. nr. 825. saec. XI.[5] Flavii Illyrici aetate fuit. Neque vero iis quae allata sunt exemplis Chronica ab hoc auctore lecta esse probatum est, sed quae his communia sunt, omnia fere etiam apud Sallustium[6] aut in Vulgata scripturae sacrae versione occurrunt. Locutiones similes a W. Gundlach collectas valde

1) So bleiben wir im Dunkel und kommen auf Steindorffs Bedenken zurück, ob nicht jene Uebereinstimmung im Stil vielmehr einer Methode damaliger Schulen und der Benutzung gleicher Muster zuzuschreiben sei; *'DGQ.' II, p.* 94. 2) *P.* 2. 3) *'Ein Dictator' p.* 172 —190; *'N. Archiv' XI, p.* 291—309. 4) *'N. Archiv' XI, p.* 299 —306. 5) *Cf. Reifferscheid, Bibl. patr. lat. Ital. I (Wien* 1867*), p.* 312; *cf. ectypon: 'La Chronique de Sulpice Sévère par A. Lavertujon' (Paris* 1896*) I, p. CXXIV.* 6) *Sallustium Sulpicium Severum imitatum esse docuit I. Bernays, 'Rhein. Mus. f. Philologie' XVI, p.* 317 —320; *'Gesammelte Abhandlungen' II (Berlin* 1885*), p.* 201—205.

auxerunt C. Meiser[1], *M. Manitius*[2], *qui etiam id assecutus est, ut locos nullius momenti congerendo ipsum W. Gundlach superaret, tum A. Eussner*[3], *qui praecipue docuit etiam in compositione Vitae permultum Sallustii exemplo tribuendum esse. Praeterea hic demonstrare conatus est etiam Taciti Agricolam nonnullis locis ab auctore Vitae imitando expressum esse. At Gundlach*[4] *omnium locorum, quos Eussner comparaverat, apud alios quoque auctores antiquos, praesertim Ovidium, similes reperiri docuit. Locutiones quoque quasdam ex Historia ecclesiastica Eusebii a Rufino versa in Vita assumptas esse A. Busson*[5] *censuit.*

Neque vero auctorem nostrum omnes illos libros ad manus habuisse putandum est, praesertim cum pauci loci ad verbum redditi sint, sed procul dubio memoria tenuit flosculos, quibus orationem suam ornavit, quod facile fieri potuit, cum in scholis medii aevi pauci quidem auctores legerentur, hi vero tanta cura ac diligentia, ut a discipulis paene ediscerentur[6]. *Vulgatae multas sententias eum memoria complexum esse de clerico huius aetatis non monendum est. Eum aut Otlohi*[7] *librum proverbiorum aut similem legisse exemplis allatis W. Gundlach ostendit*[8].

Nimirum ex ingenti farragine locorum ab illis viris doctis allatorum notabiliores solos et eos, qui sine dubio ab illis auctoribus repetiti esse videbantur, vel in margine vel in notis ascribendos esse duximus.

Etiam res in Vita narratas auctorem ex scriptis operibus mutuatum esse fuerunt qui censerent. Atque libellum Benonis cardinalis in Gregorium VII. se legisse auctor ipse significavit[9]. *Librum de unitate ecclesiae*[10] *ab eo cognitum esse Busson*[11] *evicit; cui Gundlach*[12] *ita adstipulatus est, ut librum illum antea lectum auctori, dum Vitam scriberet, ad manus fuisse negaret*[13]. *Reliqua omnia auctor memoriter*

1) *'Blätter f. d. bayer. Gymnasialschulwesen' XX, p.* 488 *sq.* 2) *'N. Archiv' XI, p.* 43—73. *Cf. E. Cornelius, Quomodo Tacitus historiarum scriptor in hominum memoria versatus sit etc., Wetzlar* 1888 *(Progr.).* 3) *Quae hic collegerat edidit W. Wattenbach, 'N. Archiv' XI, p.* 197—201, *neque vero contra W. Gundlach defendit; cf. versio Vitae p.* XIX; *'DGQ.' II, p.* 93, *n.* 1. 4) *'N. Archiv' XI, p.* 294 *sq.* 5) *'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' III, p.* 389; *cf. infra p.* 29, *n.* 4. 31, *n.* 3. 6) *Gundlach, 'Ein Dictator' p.* 190; *Wattenbach, Versio Vitae p.* XIX. 7) *Pez, Thesaurus III,* 2. 8) *'Ein Dictator' p.* 124 *sq.* 9) *Cf. infra p.* 25, *n.* 1. 10) *Libelli de lite II, p.* 173—284. 11) *'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' III, p.* 387 *sqq.* 12) *'Ein Dictator' p.* 191—195. 13) *Praeterea auctorem Adami Bremensis librum legisse Gundlach, 'Ein Dictator' p.* 192, *quoque probare conatus est.*

narravisse videtur. Annalibus scriptis sine dubio non usus est. Busson[1] *quidem auctorem Annales Augustanos adhibuisse censuit, sed Gundlach*[2] *hoc, ut nobis videtur, optimo iure refellit.*

[Duo libelli conscripti sunt, quibus hac de Vita sola fusius quam utilius agitur, a. 1882. *ab Antonio Koch, iam supra p.* 4, *n.* 2. *laudato, tum a.* 1887. *a Karolo Horn dissertatio Rostockensis, quae inscribitur 'Beiträge zur Kritik der Vita Heinrici IV. imperatoris', qui sola priora capita septem examinavit, studens, ut auctorem tueretur ac contra detractores defenderet.*

Monendum est auctorem orationem suam non modo figuris, antithetis praesertim, repetitione, annominatione, sed et multas articulorum sermonis clausulas verbis consonis exornasse.

Codicem S. Emmerammi huc transmissum cum consideravissem atque exploravissem, certo constabat apud me nihil in eo inveniri, unde statui vel conici possit Vitam Heinrici ipsius auctoris manu scriptam esse[3], *quae correcta vel suppleta sint omnia eius esse modi, ut facile cognoscatur scribam hunc librum in exemplum transscribentem errata correxisse et supplevisse, quae neglegenter omiserat, quod compluries in versibus finitis ei accidisse percepi. Sane ea diligentia atque elegantia hic libellus scriptus est, ut conicere possis hunc ab auctore ad amicum missum, illius iussu ac cura confectum esse, sed quo ipsius manus certo deprehendi posset locum non inveni. O. H.-E.]*

Quo codice[4] *denuo collato nonnulla accuratius indicavimus, praecipue quae correcta vel suppleta sint adnotavimus. Pro* ae *codex semper fere* ę *habet. — Sub Vita finita scriptum est:* Anno 1518. suprascripta Historia opera Ioannis Aventini Typis est vulgata[5].

Berolini, Nonis Martiis a. MDCCCXCIX.

W. Eberhard.

1) *'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' IV, p.* 542 *sqq.* 2) *'Ein Dictator' p.* 192 *sqq. Cf. Wattenbach, 'DGQ.' II, p.* 93. 3) *Contrarium W. Gundlach, 'Wer ist der Verf.' p.* 121—135. *ut demonstraret annisus est, qui recte adnotavit brevissimam particulam libelli altera manu scriptam esse.* 4) *Cf. supra p.* 3. 5) *Cum plura in hac nova editione adnotaverimus, quae W. Wattenbach scripserat littera W. signavimus.*

f. 1'. Ierem. 9, 1.

1. *Quis dabit aquam*[a] *capiti meo et fontem lacrimarum oculis meis,* ut lugeam, non excidia captae urbis[1], non captivitatem vilis vulgi, non damna rerum mearum, sed mortem H[einrici] imperatoris augusti, qui spes mea et unicum solacium fuit, immo ut de me taceam, qui gloria Romae, decus imperii, lucerna mundi extitit? Erit posthac mihi vita iocunda? Erit absque lacrimis dies aut hora? Aut tecum, ó dulcissime, potero illius mentionem habere sine fletu?[2] Ecce dum scribo quod dictavit impatientia doloris, cadunt lacrimae[3], madent fletu litterae, et quod notat manus, diluit oculus. Sed forsan impatientiam doloris mei redarguis, et ut fletum meum reprimam, ne forte his qui de morte imperatoris gaudent innotescat, instruis. Recte me doces, fateor; sed non possum imperare mihi, quin doleam[4], non possum me continere, quin lugeam. Licet in me furorem suum exacuant, licet me per membra[5] discerpere cupiant: dolor timere nescit, dolor illatas poenas non sentit.

Nec ego solus mortem eius lamentor; hanc Roma plangit, hanc omne Romanum imperium deflet, hanc in commune divites et pauperes, praeter insidiatores potentiae viteque eius, lugent. Nec mihi privata doloris causa est; publicam *lamentari cladem pietas me cogit. Nam illo recedente, iusticia terras reliquit[6], pax abiit, fraus in locum fidei subintravit. Chorus laudantium Deum conticuit, solemnitas officii divini siluit, *vox exultationis et salutis in tabernaculis iustorum*[7] non auditur; quia qui haec omnia solemniter ordinavit, non invenitur. Monasteria patronum suum, claustra patrem amiserunt; quibus quid commodi, quid honoris ipse conferret, nunc demum agnoscitur, cum extinctus non tenetur. Ergo

*f. 2. Ps. 117, 15.

a) cap. m. aq. et oc. m. f. lacr. *Vulg.*

1) *Cf. Verg. Aen. II,* 643: vidimus excidia et captae superavimus urbi. 2) *Verba haec* Erit posthac *etc. desumpta esse e Sulpicii Severi epistola ad Aurelium diaconum scripta de obitu S. Martini, p.* 145. *ed. Halm, E. Dümmler invenit. W.* (erit post haec vita iucunda, erit dies aut hora sine lacrimis? aut tecum, frater dilectissime, potero illius mentionem habere sine fletu?). 3) *Cf. ib. p.* 143: dum haec . . . scribimus, fluunt lacrimae, nec ullum inpatientissimi doloris admitto solacium. 4) *Cf. ib. p.* 143: sed tamen ego non possum mihi imperare, quin doleam. 5) *Cf. ib. p.* 142: per membra diffunditur. 6) *Cf. Verg. Ge. II,* 474: Iustitia excedens terris. 7) *Haec verba sunt etiam in Otlohi libro proverb. p.* 533.

claustris omnibus vera dolendi causa subest, nam cum illo sepulto gloria eorum sepulta est. Heu Mogontia, quantum decus perdidisti, quae ad reparandam monasterii tui ruinam[1] talem artificem amisisti! Si superstes esset, dum operi monasterii tui, quod inceperat, extremam manum imponeret[2], nimirum illud illi famoso Spirensi monasterio contenderet, quod ille á fundo[3] fundatum usque mira mole et sculptili opere complevit, ut hoc opus super omnia regum[a] antiquorum opera laude et admiratione dignum sit. Qualem etiam ornatum ex auro, argento, lapidibus preciosis et sericis vestibus illi monasterio contulerit, difficile est credere, nisi cui contingit et videre[4].

*f. 2'. Vobis quoque, ó pauperes, *vel maxima causa dolendi est; nam nunc demum pauperes facti estis, cum paupertatis vestrae consolatorem amisistis. Ille vos pavit, ille manibus suis lavit, ille nuditatem vestram texit[5]. Non ante ianuam, sed ante mensam eius Lazarus iacuit; nec micas[6], sed regias delicias expectavit. In ipsa mensa saniem et foetorem ulcerosi non abhorruit[7], cum minister mensae contra foetentem nares in rugam contraheret aut obstupparet. In cubiculo eius caeci, claudi *p. 271. et diversis morbis *confecti iacebant; hos ipsemet excalciabat[8], hos collocabat, hos de nocte consurgens[9] tegebat; nec abhorrebat vel eius tactum, quem aegritudo compulerat usque ad sordidandum lectum. Iter eius pauperes praecedebant, comitabantur, sequebantur; quorum curam tametsi suis intimis commendasset, ipsemet tamen eos tamquam nulli[b] commendatos curabat. Sed et per curtes suas usquequaque stipendia pauperibus disposuerat, quorum numerum et obitum ipse scire voluit,

a) :regum, *littera erasa.* b) *eadem manu superscr.*

1) *Ecclesia Mogontina teste Mariano Scoto (SS. V, p. 562) a.* 1081. *arsit. W.* 2) *Cf. Verg. Aen. VII,* 572 *sq.:* extremam . . bello imponit . . manum. 3) *Primarium exstruendae ecclesiae lapidem iam Conradus II. a.* 1030. *posuit. Heinricum IV. ecclesiam confecisse commemorant quoque Ekkeh. a.* 1106, *SS. VI, p.* 239; *Ann. Hildesheim. ed. Waitz (Hannov.* 1878*) a.* 1106, *p.* 57. 4) *Cf. Sall. Cat.* 13, 1: quae nisi iis qui videre nemini credibilia sunt. 5) *Cf. Sulp. Severi Vita S. Martini c.* 2, *p.* 112, *l.* 24 *sq.* 6) *Cf. Luc.* 16, 20 *sq.:* Lazarus qui iacebat ad ianuam eius . . cupiens saturari de micis. 7) *Cf. Sulp. Severi Vita S. Mart. c.* 18, *p.* 127, *l.* 21 *sq.* 8) *Cf. ib. c.* 2, *p.* 112, *l.* 14. 9) *Cf. Ios.* 3, 1: de nocte consurgens.

ut et defuncti memoriam ageret et in eius locum alterum subrogatum[1] nosset. Si quando sterilitas anni famem indixit, multa milia pascenda[a] suscepit, vere memor verbi Domini praecipientis: *Facite vobis amicos* Luc. 16, 9.
5 *de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula.* *Quid putamus, quo dolore se pau- *f. 3.
peres afficiant, cum haec bona, quae enumeravimus, et multo plura quam enumeravimus se habuisse et nunc non habere recogitant? Quis enim illis hanc humanitatis curam
10 impendit? Quis querit, ubi eger cubet, vel quid alimenti postulet? Quis amplius his misericordiae officiis inservit, quibus H[einricus] imperator inservivit? O virum pietatis et humilitatis laude insignem! Imperavit mundo, pauperes illi. Mundus illi, pauperibus ipse ministravit[2].

15 Haec de bono misericordiae in pauperes, quod multum amavit et quod ab hominibus abscondere non potuit, non pro dignitate facti, sed pro facultate ingenii primo locuti — quis enim scire posset, quae solo Deo teste peregit? — de aliis quoque virtutibus, quibus claruit,
20 aliqua dicamus, nam omnia dicere non sufficimus. Nemo miretur, si luctui mortis eius vitae[b] quoque eius laeta gesta inmisceam, cum hic mos dolentium sit, ut, cum extinctum amicum lugent, totam eius retro vitam et mores[3] in augmentum doloris sui edisserant[4]. Itaque
25 iuvat me de eo scribere, *iuvat indulgere dolori*[5] et mortuum flere, qui, dum viveret, gaudium meum fuit.

Ille modo personam imperatoris, modo tamquam militis gerebat[6], ex uno gerendae dignitatis, ex altero documentum prebens humilitatis. Tam subtilis ingenii
30 tamque *magni consilii fuit[7], ut, dum sententia princi- *f. 3'.

a) *emendavi H.-E.;* pauenda *c.* b) uitę — mos *in loco raso.*

1) *Cf. Liv. II,* 7, 6: subrogaverat in locum. 2) *Heinricum misericordem et amicum pauperum fuisse inimici ipsi fatentur: Ann. S. Disibodi, SS. XVII, p.* 19; *cf. Ann. Ottenbur., SS. V, p.* 9. 3) *Cf. Sall.*
35 *Iug.* 85, 27: vita moresque. 4) *Cf. Lucan. X,* 178: edissere mores. 5) *Cf. Verg. Aen. II,* 776: iuvat indulgere dolori. 6) *Sall. Cat.* 60: strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur. — *Cum hanc descriptionem personae imperatoris veram esse omnes fere (cf. Giesebrecht, 'DKZ.' ed.* 5. *III, p.* 1202; *Koch p.* 65*) censeant, Busson,*
40 *'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' IV, p.* 540 *sqq. de ea dubitavit.* 7) *Etiam Lampertus, Ann. ed. Holder-Egger* (1894) *p.* 213, *dicit:* regis prudentia, qua supra aetatem suam mirum in modum callebat; *cf. Bonizo, Lib. ad amicum l.* 8, *Libelli de lite I, p.* 611.

pum vel in causa decernendi iuris vel in tractandis regni negotiis hesitaret, ipse cito nodum solveret et, quid aequius, quid utilius esset, tamquam ab ipsius archano sapientiae sumptum, edoceret. Intendebat aliorum verbis, ipsemet pauca loquebatur; nec prior ad sententiam erumpebat, sed aliorum expectabat. In cuius vultum aciem oculorum suorum fixisset, eius animi motus perspiciebat videbatque tamquam linceis oculis[1], sive adversum se cor odii, seu gereret amoris. Nec illud á laude vacat, quod in turba procerum caeteris eminentior et maior se ipso videbatur, et quod in vultu terribile quoddam deçus praeferebat, unde intuitus aspicientium tamquam fulmine reverberaret, cum inter domesticos suos et raram turbam vultu placidus et statura aequalis appareret. Non solum potentes imperii sui metuebant eum[2], sed et reges orientis et occidentis ádeo fama eius perterruit, ut ante tributarii sint facti, quam victi[3]. Ipse rex Greciae[4], ut metum dissimularet, amicitiam eius expetebat, et quem futurum hostem timuit, muneribus, ne fieret hostis, praevenit. Testatur hoc aurea tabula Spirensis altaris, tam artis novitate quam metalli pondere miranda, quam rex Greciae, dum imperatoris votum et studium circa *Spirense monasterium fervere cognosceret, nobile donum et tam ei qui misit, quam cui mittebatur, dignissimum transmisit. Sed et rex Affricae, quia potentiam imperatoris multum timuit, eius fisco multum addidit[5].

Oppraessores[a] pauperum oppressit, raptores in direptionem dedit[6], contra se contumaces contraque suam potentiam se levantes adeo retundit[b], ut in posteris eorum regiae vindictae vestigia hodieque compareant. Quo nimirum facto et suis in praesenti et imperii rebus in

a) *post litteram initialem maiusculam* O *littera erasa, procul dubio* oppr. *primo scriptum erat.* b) retudit *emendandum esse videtur H.-E.*

1) *Haec verba apud Boetium de consol. phil. III,* 8. *legi monuit Iaffeus, sed ea proverbii loco fuisse, neque inde ab auctore nostro hausta arbitror. W. Cf. Hor. Sat. I,* 2, 90. 2) *Cf. Bruno de bello Sax. c.* 18, *ed. Wattenbach* (1880) *p.* 12. 3) *Quod confirmat Benzo VI,* 5, *SS. XI, p.* 665: Reges Hyspani, simul omnes Galliciani, Unus post unum, gaudent offerre tributum; *cf. Lamp. Ann. p.* 225 *sq.* 4) *Cf. Ekkeh. p.* 205; *Benzo p.* 664, *v.* 8; *Giesebrecht, 'DKZ.' III, p.* 551 *sq.* 5) *Cf. Benzo p.* 665, *v.* 9. 6) *Cf. Ierem.* 17, 3: in direptionem dabo.

futurum providit, ut discant non disturbare pacem[1], non armis imperium vexare.

Hîc velim abrumpere stilum; nam ventum est ad factiones[a], ad fraudes et scelera, de quibus vera scri-
5 bere periculum, falsa crimen est. *Hac lupus, hac canis urguet*[2]. Quid igitur faciam? *Eloquar, an sileam?*[3] Manus incipit et dubitat, scribit et rennuit, notat et delet, ut penê ignorem, quid velim[4]. Sed turpe est incoeptam materiam mutilatam relinquere et caput abs-
10 que membris pinxisse. Pergam igitur ut coepi[5], constans et securus inde, quod fides tua ea mihi spectata est[6], ut haec scripta nulli detegas, aut, siqua foras exierint, auctorem non prodas.

2. Cum imperator H[einricus], de quo nobis sermo 1056.
15 est, patri suo, gloriosissimo imperatori, tertio H[einrico], adhuc puer succederet in regnum — nam illo parvulo pater naturae concessit[7] —, *regno priorem statum adhuc te- *f. 4'. nente, non bella pacem disturbabant, non classica quietem rumpebant[8], non rapina grassabatur, non fides men-
20 tiebatur. Adhuc iusticia sui *vigoris, adhuc potestas sui *p. 272. iuris erat. Hunc beatum regni statum Agnes imperatrix serenissima, virilis ingenii femina, multum iuvit, quae unâ cum filio rem publicam pari iure[b] gubernavit. Sed[9] quoniam aetas immatura parum timori est, et,
25 dum metus languet, audacia crescit, pueriles anni regis multis suggerebant animum sceleris. Igitur quisque nitebatur maiori se aequalis aut etiam maior fieri; multorumque potentia scelere crevit[10], nec legis metus ullus erat, quae sub rege parvulo parvam auctoritatem
30 habebat. Et ut omnia licentius facere possent, primo puerum matre spoliabant, cuius maturam sapientiam 1062.

a) *in loco raso.* b) *eadem manu superscr.*

1) *Cf. Lucan. IV,* 210: disturbat . . pacem. 2) *Hor. Sat. II,* 2, 64. *W.* (Hac urget lupus, hac canis). 3) *Cf. Verg. Aen. III,* 39: eloquar
35 an sileam? 4) *Cf. Ov. Met. IX,* 522 *sqq.:* dextra . . . incipit et dubitat, scribit damnatque tabellas, et notat et delet. . . . Quid velit, ignorat. 5) *Cf. Sall. Iug.* 102, 9: ut coepisti perge. 6) *Cf. Ov. ex Ponto II,* 7, 82: spectata est . . . nostra fides; *cf. quoque Sall. Cat.* 20, 2; *Sulp. Sev. Vita Martini c.* 5: cuius tunc . . . spectata et cognita
40 fides habebatur. 7) *Cf. Sall. Iug.* 14, 15: pater naturae concessit. 8) *Cf. Lucan. IV,* 395: certos non rumpunt classica somnos. 9) Sed quoniam — Igitur *saepe Sallust.* 10) *Cf. Sall. Iug.* 14, 7: regnum per scelus crescere; *cf. Sall. Cat.* 39, 1.

gravesque mores metuebant, illud habentes in causa, non decere regnum administrari á femina, cum multae reginae legantur administrasse regna virili sapientia. Sed postquam rex puer de sinu matris abstractus in manus principum nutriendus venit[1], quicquid illi praescribebant faciendum, ut puer fecit[2]: quem volebant exaltavit, quem volebant deposuit, ut regi suo non tam ministrasse, quam imperasse merito dicantur. Cum regni *f. 5. causam tractabant, *non tam regni quam suae causae consulebant; idque praecipuum eis fuit in omnibus quae agerent ante omnia suum questum facere. Fuit haec perfidia vel maxima, quod eum quasi sub sigillo servandum in puerilibus actis suae potestati relinquebant, ut et sic elicerent ab eo quod affectabant[3].

Sed cum in eam aetatis et ingenii metam evasisset, ut quid honestum, quid turpe, quid utile, quid non[4], discernere posset, retractans quae suggestione principum inductus[a] gessisset, multa, quae gesserat, damnavit; et ipse iudex sui factus, ex his mutanda mutavit. Prohibebat quoque bella, violentiam et rapinas; nitebatur pulsam pacem et iusticiam revocare, neglectas leges restituere et sceleris licentiam resecare. Quos assuetos sceleri per edictum cohercere non potuit, per censuram legis et ius curiae, mitius tamen quam culpa exigeret, correxit. Quod illi non iusticiam, sed iniuriam reputantes, et qui legem abiecerant, lege constringi, et qui per omne nefas ruebant[5], frena pati[6] respuentes, qualiter eum vel extinguerent vel privatum facerent, consiliis incumbebant, non recolentes se debere civibus suis pacem, regno iusticiam, regi fidem.

1073. 3. Igitur Saxones, gens dura, bellis aspera[7], tam preceps ad arma quam audax, vendicans sibi praerogativam laudis ex incepto furoris, *f. 5'. *repente[8] super regem

a) *in loco raso.*

1) *Cf. Verg. Aen. VII,* 484: pueri, quem matris ab ubere raptum nutribant. 2) *Cf. Lamp. Ann. p.* 89: rege ad omnia quae iussus fuisset puerili facilitate annuente. 3) *Quod rex postea coram Gregorio papa ipse confessus est; cf. Registr. Gregorii VII. I,* 29[a], *Jaffé, Bibl. II, p.* 47. 4) *Cf. Hor. Ep. I,* 2, 3. *W.* (quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non). 5) *Cf. Lucan. V,* 312: ipse per omne fasque nefasque rues? 6) *Cf. Ov. Art. am. I,* 472: pati frena. 7) *Cf. Verg. Aen. V,* 730: gens dura atque aspera. 8) *Bellum repente obortum esse tradunt etiam Lamp. Ann. p.* 160; *Ann. Altah. p.* 85.

1073. (Aug. 9). armis ruebant; qui cum paucis contra innumeros armatos confligere periculosum estimans, vix elapsus[1] vitam laudi, salutem fortunae praetulit[2]. 1074. (Mart.) Itaque videntes inceptum suum votis suis non respondisse, ossa filii[3] regis — necdum enim imperator factus erat — ó inhumanam mentem, ó probrosam vindictam! — effodêre. Qua utraque iniuria gravissima rex commotus exercitum contra 1075. (Iun. 9). gentem illam duxit, conflixit, vicit[4]; vicit, inquam, aciem contra se instructam, non obstinationem erectam. Nam licet eos in pugna congressos vinceret, victos fugaret, fugatos persequeretur; licet bona eorum devastaret[5], munitiones everteret et omnia quae victorem libet faceret, non tamen ad deditionem cogi potuerunt. Iterum cum inde digressus reparato in brevi exercitu eos in- (Oct.) vaderet, diffidentes viribus[a] suis[6], utpote in priori bello gravissime contusis, quod saluti proximum erat, se de- (Oct. 25). didere, sperantes regem[b] sola deditione contentum gratiam suam facile donaturum. Sed longe praeter spem evenit; nam rex eos exilio addictos in alienas terras misit, ubi dura custodia constricti relaxationis edictum expectarent.

1076. De quo exilio alii fuga elapsi[7], alii propter pecuniam á custodibus dimissi[8], dum ad patriam et domum suam repedassent, recenti coniuratione se invicem obligabant, *ut parati essent ante mori, quam denuo dedi- *f. 6. tione subici. Sed et validior eorum coniuratio facta est, quia nonnulli Longobardorum, Francorum, Bawariorum, Suevorum, data et accepta fide[9], illis conglutinati sunt, qui regem bellis undique pulsarent[10]. Videntes autem regem bellis tangi posse, non deici, vexari, non superari — quippe cuius robur adhuc erat inexpugnabile —, ut vires

a) iribus *in loco raso.* b) *eadem manu superscr.*

1) *De Hartesburg; cf. Holder-Egger ad Lamp. p.* 156, *n.* 1. 2) *Pacem Gerstungensem (a.* 1074. *Febr.* 2*), ut auctor noster, Ekkehard. quoque omisit.* 3) *A.* 1071. *recentis a partu defuncti atque Hartesburg sepulti; cf. Lamp. Ann. p.* 131. 184. *Frater quoque regis, Conradus a.* 1055. *mortuus, effossus est; cf. Meyer v. Knonau II, p.* 331 *sqq., n.* 36. 4) *Ad fluvium Unstrut.* 5) *De devastationibus cf. Meyer v. Knonau II, p.* 507, *n.* 74. 6) *Cf. Sall. Iug.* 46, 1: diffidere suis rebus, ac . . . deditionem facere conatus est. 7) *Sicut Bucco episcopus et filii Udonis et Dedonis marchionum; cf. Lamp. Ann. p.* 274. 8) *De his nihil traditum est.* 9) *Cf. Sall. Cat.* 44, 3: data atque accepta fide. 10) *Quod demum post regem excommunicatum factum est.*

1076. eius extenuarent, confictis conscriptisque super eo criminibus, quae pessima et inmundissima potuit odium et livor excogitare, et quae mihi scribenti tibique legenti nausiam parerent, si ea ponerem, vera falsis miscentes, apud Romanum pontificem Gregorium eum deferebant: non decere tam flagitiosum, plus notum crimine quam nomine, regnare, maxime cum sibi regiam dignitatem Roma non contulerit; oportere Romae suum ius in constituendis regibus reddi; provideret apostolicus et Roma regem ex consilio principum, cuius vita et sapientia tanto congrueret honori[1]. Qua surreptione delusus apostolicus, simul et honore creandi regis, quem sibi fallaciter obtulerant, impulsus, regem banno innodavit et (Febr. 22). episcopis aliisque regni principibus, ut á communione *excommunicati regis se retraherent, denunciavit; se cito *p. 273. venturum in Teutonicas partes[2], ubi de negotiis aecclesiasticis *et potissimum de regno tractaretur. Quin et *f. 6'. hoc addidit: absolvit omnes á iuramento, qui fidem regi iuraverant, ut contra eum impelleret absolutio, quos fidei tenuit obligatio. Quod factum multis displicuit — si cui displicere licet, quod apostolicus fecit —, et asserebant tam inefficaciter quam illicite factum, quod factum est[3]. Sed non ausim assertiones eorum ponere, ne videar cum eis apostolici factum refellere. Mox episcopi, tam illi quos amor quam quos timor in partem regis traxerat, metuentes ordini suo, ab eius auxilio plerique se retrahebant; quod et maior pars procerum factitabat. Tum vero videns rem suam in arto[4] sitam[5], inito tam occulto quam astuto consilio, subitum et inopinatum iter

1077. in occursum apostolici arripuit, unoque facto duo per- (Ian. 27). egit, scilicet et banni solutionem accepit et suspectum sibi colloquium apostolici cum adversariis suis ipse medius intercepit. Pro imposito sibi crimine parum respondit, quia ad accusationem inimicorum suorum, etsi vera fuisset, non sibi respondendum asseruit.

Quid vobis profuit hoc egisse, ut banno illigare-

1) *Causas gravissimas excommunicationis, praesertim quae in conventu Wormatiensi facta sunt, auctor tacet.* 2) *Quod papa demum post concilium Triburiense (Oct.) scripsit.* 3) *Cf. Benonis epist. I,* 3. *II,* 1, *Libelli de lite II, p.* 370. 374; *Liber de unitate eccl. I,* 4 *sqq., ib. II, p.* 189 *sqq.* 4) *Cf. Liv. XXVI,* 17, 5: cum in arto res esset; *cf. infra p.* 36, *l.* 1. 5) *Regi quae ignominiosissima fuerunt auctor tacet, scilicet quae in conventu Triburiensi gesta sunt.*

tur, cum[a] de banno solutus potentia sua potenter uta- 1077.
tur? Quid vobis profuit eum fictis criminibus accusasse,
cum accusationem vestram facili responso, ut ventus
pulverem, dissipaverit? Immo quae dementia vos contra
5 regem *vestrum et orbis rectorem armavit? Nihil con- *f. 7.
iurata vestra malignitas proficit, nihil peragit. Quem
Dei manus in regno firmavit, vestra deicere non poterit.
Ubi fides[1], quam illi iurastis? Quare beneficiorum, quae
regia liberalitate contulit in vos, obliti estis? Utimini
10 vel adhuc sano consilio, non furore; poeniteat vos in-
cepti, ne forte fortior vobis superveniens vincat vos[2] et
pedibus suis conculcet vos et ea vindicta feriat, quae
futuris saeculis demonstret, quid regia manus valeat.
Saltem vos, ó episcopi, videte, *ne pereatis de via iusta;* *Ps. 2, 12.*
15 videte, ne transgressores promissae fidei fiatis; alioquin,
quid consequatur vos, ipsi nostis.

4. Igitur rex ab apostolico regressus[3], benedictione
pro maledictione accepta, Rŏdolfum ducem super se *(Mart. 15).*
regem creatum invenit; qui audita regressionis eius fama,
20 ante paratus ad fugam quam ad pugnam, ante pulsus *(Iun.)*
quam victus, in Saxoniam fugit. Facile est regnum acci-
pere, difficile tueri[4]. Sed nulli mirum sit virum in rebus
bellicis exercitatum et strennuum nunc fugisse, quia
sepe iustior et victrix causa[5] fortes in metum mittit et
25 in[b] fugam. O avariciam[6] pestem pessimam, quae bonos
mores transvertit et sepe ipsas virtutes ad vicia trahit.
Iste R[ŏdolfus], dux eximius, vir magnae auctoritatis et lau-
dis in toto regno, *veri rectique tenax, fortis in armis[7], *f. 7'.
denique spectatus in omni genere virtutum, iste, inquam,
30 avaricia, quae vincit omnia, victus et supplantator domini
sui factus, fidem incerto postposuit honori. Fuere tamen
qui dicerent[8] ab apostolico eum inmissum[9], nec umquam
tantae virtutis virum magis avaritiae quam consilio ces-

a) um *in loco raso.* b) infugam *radendo corr.* in f.

35 1) *Ov. Her. II,* 31: Iura, fides ubi nunc? 2) *Cf. Luc.* 11, 22: Si autem fortior eo superveniens vicerit eum. 3) *Circa Mai.* 1. *rex ex Italia Ratisponam pervenit.* 4) *Cf. A. Otto, 'Die Sprichwörter und sprichwörtl. Redensarten der Römer' (Leipzig* 1890*), p.* 265, *nr.* 1341. 5) *Cf. Lucan. I,* 128: victrix causa. 6) *Cf. Sall. Cat.* 10, 4: avaritia
40 . . . artes bonas subvortit; *cf. ib.* 11, 1. 7) *Cf. Lucan. V,* 345: fortis in armis. 8) *Cf. Ekkeh., SS. VI, p.* 202: quidam dicunt ipsius papae auctoritate et consilio Ruodolfum in regno sublimatum, quidam vero negant. 9) *Cf. Sall. Cat.* 48, 8: alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant.

1077. sisse; et hoc in argumentum sibi sumebant, quod apostolicus tacuit, dum post absolutionem regis Rǒdolfus regnum invasit, iuxta illud comici: *Qui tacet, satis laudat*[a]. *Ter. Eun. III, 2, 23.*

Itaque rex cedente R[ǒdolfo], cuius caput, si deprehensus esset, vindex gladius digne rotaret[1], Bawariam, Sueviam invasit et coniurationis adversum se sotios vastavit[b], munitiones eorum fregit; nec tamen pro iniuriae suae materia se vindicabat, sed sciens in ultione freno uti, longe infra metam culpae cohibebat habenas vindictae[2]. Sed R[ǒdolfus] ut dedecus fugae virtutis facto recompensaret, Wirziburgensem civitatem obsedit, ubi tamen fraude magis quam virtute pugnatum est. Nam cum rex ad propellendum hostem exercitum convocasset, instructa ambarum partium acie et primis inter se praelia miscentibus, quidam equites regiae partis, mercede conducti, qui se regis lateri quasi fidi clientes applicuerant, subito in ipsum arma verterunt; sed aere munito corpori livorem, non vulnus inflixerunt[3]. Heu miserrimi, quibus pretium et sceleris causa fuit et necis, quos uno in loco et crimen involvit et vindicta; nam eos tot vindices dextrae in frusta concidebant, ut in eis humani cadaveris figura periret. Fit tumultus, exoritur clamor[4], spargitur verbum regem interfectum[d]; quo verbo perterritus exercitus fugit, hostis insequitur, et quoniam in equis equitum salus praeter paucos constabat, solis peditibus miserabile fatum incubuit[5]; ideoque victoria quanto maioris sceleris, tanto minoris tituli[6] fuit. Sic hostis urbe capta impositoque praesidio in Saxoniam regressus est[7]. Quid, improbe, tibi profuit vel indiscreta

(Margin: (Maio). — (Aug.) — 1086. (Aug. 11). — *f. 8. — (Aug. 12).)

a) Tacent: satis laudant *Ter.* b) *eadem manu in loco raso scr.* c) in *statim corr. inter.* d) *post hanc vocem duae litterae erasae.*

1) *Cf. Lucan. VIII,* 673: caput ense rotare; *ib. V,* 206: Vindicis an gladii facinus. — *Cf. Bertholdi Ann., SS. V, p.* 295, *qui Rudolfum et alios* secundum legem Alemannicam, quasi dignos iugulari, *Ulmae (c. Iun.* 1*) damnatos esse tradunt.* 2) *Hoc auctor dixit, quod Heinricum Alemanniam crudelissime vastasse atque depopulatum esse inimici contenderent; cf. Berthold., SS. V, p.* 295. 3) *Cf. Mariani Scotti chron. contin. II, SS. V, p.* 563: Heinricus iuxta Wirzeburgum (*a.* 1086) . . . quorundam suorum perfidorum, in ipso conflictu se ad hostem convertentium, presidio desertus, a quodam etiam collaterali suo in vertice ense percussus, dedit se cum paucis in fugam. 4) *Cf. Verg. Aen. II,* 313: exoritur clamor; *cf. Ov. Trist. I,* 3, 77. 5) *Cf. Lucan. IV,* 769 *sq.:* in pedites fatum miserabile belli incubuit. 6) *Cf. Ov. Met. XII,* 333: minorem victori titulum . . . dederunt. 7) *Haec inaccurate narrata sunt; auctor enim bellum cum Rudolfo a.* 1077. *et*

cedes fugientis vulgi vel fortuna captae urbis, *cum *p. 274.
nec urbe diu, numquam autem regno potiaris? Rex
enim brevi post tempore cum exercitu reversus ereptam (Sept.)
urbem recepit; nam hi, quibus provincia tuendae urbis
5 tradita fuerat, ex urbe profugerant[1]. Postea Saxoniam
sepius cum exercitu ingressus[2], aut victor aut aequa manu
recessit[3]; sed ad ultimum reversus, tam notanda quam 1080. (Oct. 15.)
felici victoria vicit[4], magnumque mundo documentum
datum est, ut nemo contra dominum suum consurgat.
10 Nam abscisa R[ŏdolfus] dextera dignissimam periurii vindictam demonstravit, qui fidem domino suo regi *iuratam *f. 8'.
violare non timuit; et tamquam alia vulnera non sufficerent ad mortem, accessit etiam huius membri pena,
ut per poenam agnosceretur et culpa. Sed et aliud
15 notandum in illa victoria contigit, videlicet quod tam
victor quam victus exercitus fugit; nimirum hoc ordinante desuper divina clementia, ut post ruinam capitis
ex alterna fuga tolleretur nefas alternae cedis. Sed
gens dura nec damno monita est nec signo; quin potius
20 ut obstinatione vinceret, quod manu non poterat, Heri- 1081. (Aug.)
mannum novum sibi regem constituit, qui et ipse novo
modo periit. Nam cum Saxones eum de terra sua pro- 1088.
turbarent[5], quicquid illud fuerit, quod eis in illo displicuit, reversus in patriam suam[6], portans inane nomen
25 regis[7], ad Herimannum Trevirensem[8] episcopum se contulit, quem etiam ad ausum sentiendi contra regem inexpugnabilis munitionum firmitas impulerat. Quanta
potentia regis, qui alendus fuerat non ex suis, sed ex

1078. *gestum et proelium apud Mellrichstadt commissum confudit cum*
30 *pugna Bleichfeldensi a.* 1086, *post quam urbs Wirziburgensis a.* 1086.
primo ab imperatoris adversariis occupata, nec multo post ab Heinrico recepta est; cf. Ann. August., SS. III, p. 132. *W. — A.* 1077. *a Rudolfo,*
a. 1086. *ab Herimanno Wirziburg obsidione cincta est.* 1) *Cf. Sall.*
Cat. 46, 4: ex urbe profugerat. 2) *Et a.* 1079. 1080. *et* 1087—1089.
35 *Heinricus saepius in Saxoniam profectus est.* 3) *Cf. Sall. Cat.* 39, 4:
superior aut aequa manu discessisset. 4) *Ad Elster fluvium, prope*
Hohenmölsen. — Heinricus IV. devictus est; cf. contra Horn p. 111 *sqq.*
Holder-Egger, 'Deutsche Litteraturzeitung' 1889. *p.* 1313. 5) *Iam ea*
mente, ut Egbertum regem eligerent; cf. Ann. August., SS. III, p. 133.
40 6) *In Lotharingiam; cf. Bernold., SS. V, p.* 448. 7) *Cf. Lucan. V,* 389:
nomen inane imperii rapiens. 8) *Trevirensis archiepiscopus Egilbertus ab imperatoris partibus stabat; Metensis Herimannus, quem noster,*
ut videtur, dicere voluit, sede sua pulsus exulabat. W. Qui Herimannus
demum a. 1089. *post Herimannum regem mortuum Mettim rediit. —*
45 *Frustra enim Horn p.* 62—65. *hoc a.* 1088. *factum esse probare conatus est.*

1088. opibus alienis! Quadam die cum iter ageret, incidit animo suo iocus ille, ut ad castellum, quo ituri erant, sub specie hostium ruerent et, quae audacia, quae virtus animis defendentium inesset, temptarent. Quam mirabilem viam, quam inopinam sepe invenit quod futurum est, ut fiat! Cumque portam absque claustris et absque *f. 9. custode repertam irrumperent, *aliis qui intus erant, raptis armis, viriliter contra procurrentibus, aliis latebras enerviter queritantibus, femina, sexu femina, non animo, quae in turrim evaserat, molarem in caput regis (Sept. 28). dimisit[a]; et sic ille manu feminea, ut mors eius turpior esset, occubuit. Sed ut hoc dedecus dealbarent, feminae factum in virilem personam ex composito transtulerunt[1].

5. Post hanc regum fortunam in creatione regum diu hesitatum est, et casus praeteriti metus erat futuri[2]. Vicit tandem cupiditas et Ekkibertum marchionem ad ambitum regni forti manu impulit[3]. Qui tamen in morte sero didicit, quod alter ex alterius damnis instrui possit.

Urbs erat in Saxonia, quae, quia fortunam regis prospero ire cursu videbat, in partes eius se converterat, praesumens fiduciam et ex loci sui firmitate et ex regia subventione. Quod indigne ferentes Saxonum proceres urbem obsidione vallabant[4]. Marchio vero E[kkibertus], qui spe potiundi regni intumuerat, ut se accommodaret ad id quod affectabat, maiori super omnes robore ad obsidionem illam ibat praemissaque multitudine cum paucis 1090. (Iul. 3). ipse sequebatur[5]. Quem deviantem á publica via, ne *f. 9'. forte incideret in hostes — quis enim tam potens, *qui

a) *sic c., non* demisit *ut ed. prior.*

1) *Similia de morte Herimanni narrant Sigebert., SS. VI, p.* 366; *Ann. August., SS. III, p.* 133; *Ann. Palid., SS. XVI, p.* 71. *Herimannum autem a femina interfectum esse et lapidem fuisse molarem alibi non traditum est. Hanc narrationem imitatione illius de morte Abimelech Iudic.* 9, 50—54. *effictam esse videri Busson, 'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' III, p.* 391, *iure monuit; cf. quoque Gundlach, 'N. Archiv' XI, p.* 300 *sq.* 2) *Cf. Lucan. II,* 333: Praeteritique memor flebat metuensque futuri. 3) *Quod non rectum est; Herimanno rege vivente Ekbertus iam regnum affectaverat; cf. Bernold., SS. V, p.* 447. 4) *Hac de obsidione nusquam alibi quidquam relatum est. Anno* 1088. *Ekbertus oppidum Quedlinburg contra Adelheidem abbatissam, imperatoris sororem, obsedit.* Dolo abbatissae *Ekbertum* per insidias *occisum esse Bernold., SS. V, p.* 450, *narrat.* 5) *Et hic errasse nostrum oportet, quoniam tunc plerique Saxonum ad Heinricum se converterant, Ekbertus autem omnibus fere infestus erat. W.*

hoste careat aut qui hostiles insidias non metuat? — 1090.
latens semita per quoddam arbustum duxit. Quam oc-
culta iudicia tua, Deus, quam miro ordine et abscondis *cf. Rom. 11, 33.*
quae facturus es et aperis quae abscondisti! Iam meri-
5 dianus ardor solis equos equorumque sessores urebat et,
ut fit, sitim[a] aestus accendebat. Praeterea tam gravis
sopor fessis[1] obrêpit, ut colla[b] somno languida pendê-
rent, et equi frenis non flexi liberam viam carperent.
Haut procul in recessu saltus solitarium molendinum[2]
10 conspexere, quo divertentes sopori se dedere[3], misso
interim molendinario, qui de villa potum sitientibus
afferret. Qui dum imposito scapulis suis utre festinaret,
aliquos scutatos ad praedictam obsidionem tendentes
obvios habuit, qui erant occulte fideles regis, licet ad-
15 versae partis. A quibus interrogatus, unde prodiret, quo
tenderet, cur tam anhelus properaret, nesciens celare
quod sciebat, hospitem suum et causam itineris indi-
cavit. Qui stupefacti, seu metu, seu potius gaudio, ver-
santes inter se, quid agerent, quid periculi, quid contra
20 premii, quid virtutis, quid laudis, quid fidelitatis inesset,
si tam magnum hostem regis ferirent: occasionem illam
non frustra sibi oblatam, maximam virtutem per maxima
*discrimina probari: incitatis alternatim animis, inmissis *f. 10.
equis ad molendinum properabant; sed pervenerunt ante
25 votis quam equis. Incepta est pugna, quae diu dura
fuit et dubia, quia virtute pares et numero congressi,
hi pro laude, illi pro vita pugnabant[4]. Regis tamen
fortuna vicit, et hostis ferocissimus non in acie, sed in
molendino peremptus turpiter iacuit. Felix nimium es
30 et multi semper nominis[5] mola, ad quam trahit homines
non tam tuum[c] volubile officium, quam *fama, quae et *p. 275.
molendo pugnam illam narras[d] et narrando molis[e]. Sic
ille conventus procerum confusus procinctum solvit, sic
ab obsidione infecto negotio[6] recessit. Itaque res regis

35 a) sitis ęstū *statim rudendo corr.* sitī ęstus. b) *littera* a *in loco raso alia manu scr.*
c) *eadem manu superscr.* d) *corr. ex* narrat (*eadem manu*). e) *corr. ex* molit
(*eadem manu*).

1) *Cf. Verg. Buc. V*, 46: sopor fessis. 2) *Hoc molendinum ad flumen
Selke situm erat; cf. Cronica S. Petri Erford. mod. ed. Holder-Egger,*
40 *Monumenta Erphesfurtensia (Hannov.* 1899) *p.* 155. 3) *Cf. Ekkeh.,
SS. VI, p.* 207; *Ann. Ottenbur., SS. V, p.* 8. 4) *Cf. Sall. Iug.* 94, 5:
pro gloria . . . his, illis pro salute certantibus. 5) *Cf. Lucan.
VIII,* 139: Heu nimium felix aeterno nomine Lesbos; *Hor. Carm.
III,* 9, 7: multi Lydia nominis. 6) *Cf. Sall. Iug.* 58, 7: infecto negotio.

in altiorem et feliciorem statum se cottidie promovebant, adversariorum autem eius deorsum vergebant, et omne eorum inceptum in turpem exitum desinebat.

1080. 6. Cum ergo cernerent nullum se habere successum, nec in armis nec in electione regum, iterum se convi- 5 ciis armaverunt et eum apud apostolicum praeter alia multa et nefanda criminati sunt [1], quod reges christianissimos, quos ipsi non sine auctoritate apostolici creassent [2], ille ob crimen suum extorris a regno factus occidisset [3], sanguine regnum usurpasset, igne, praeda, 10 *f. 10'. ferro cuncta vastasset [4] et *tyrannidem suam adversus aecclesiam et regnum omnibus modis exercuisset. Ad (Mart. 7). quorum criminationem apostolicus eum iterum banno, ut ipsi iactabant, illigavit; sed non magni ponderis ille bannus habebatur, eo quod non rationis, sed arbitrii, 15 non amoris, sed odii esse videretur. Cernens autem rex apostolicum ad hoc tendere, ut se regno privaret, nec alia sui [a] oboedientia contentum, nisi ut regno renunciaret [5], ex oboedientia in rebellionem, ex humilitate in tumorem relabi coactus, hoc apostolico facere parabat, quod apo- 20 stolicus sibi faciendum intenderat. Cessa, obsecro, rex gloriose, cessa ab hoc molimine, ut aecclesiasticum caput de suo culmine deicias et in reddenda iniuria te reum facias. Iniuriam pati felicitatis est, reddere criminis [6]. Querebat itaque rex causas et occasiones, qualiter eum 25 (Iun.) eiceret, inventumque est eum Romanam sedem olim abiuratam insedisse [7], quam iccirco abiuraverit, quia ad eam, dum archidiaconus esset, adhuc vivente domino

a) *alio atram. in loco raso maiore, quatuor circ. litterarum, scr.*

1) *Excepta prima, hae criminationes propositae sunt a Rudolfo contra* 30 *Heinricum in synodo a.* 1080, *LL. Const. I, p.* 555, *nr.* 390. 2) *Cf. supra p.* 17, *n.* 8. 3) *Vides, quam socorditer atque incuriose auctor haec conscripserit, cum rediens ad res decem ante annis actas non in memoriam reduxerit Rudolfum vixisse, cum Heinricus iterum excommunicaretur, Hermannum tun nondum regem creatum, nedum occisum fuisse.* 35 4) *Cf. propos. Rudolfi:* omnia circumquaque ferro, praeda, incendio devastavit. 5) *Cf. Liber de unitate eccles. cons. II,* 7, *Libelli II, p.* 218: rex, cum obstinatum papae animum non posset inclinare ad studium pacis alia pactionis conditione, nisi cederet regno . . ., tunc demum usus est belli necessitate. 6) *Cf. Otloh p.* 505: Infeliciores sunt qui 40 faciunt quam qui patiuntur iniuriam. 7) *Iam a.* 1076. *Ian.* 24. *in litteris ab episcopis nonnullis Wormatiae ad Gregorium VII. scriptis eadem criminatio legitur, LL. Const. I, p.* 107 *sq. Mirbt, 'Die Wahl Gregors VII.' p.* 48. *verba illa auctoris significat 'mündliche Weiterbildung der Wormser Version'. Sed in decreto synodi Brixinensis a.* 1080. 45 *Iun.* 25, *LL. Const. I, p.* 118 *sq., haec criminatio non repetita est.*

suo per ambitionem aspirare voluerit[a]. Utrum haec vera sint an falsa, parum comperi. Alii asserebant, alii figmentum esse dicebant; utrisque Roma fuit in argumentum, his, quod Roma mundi domina numquam pateretur
5 tale nefas, illis, quod ea cupiditatis ancilla *facile per- *f. 11.
mitteret ob precium omne nefas. Mihi autem in medio res relinquenda est[1], cum incerta nec possim defendere nec ausim affirmare.

Igitur cum exercitu rex Romam pergebat, proterens 1081.
10 in via quicquid obstabat. Oppida fregit, tumida praessit, ardua curvavit[b], factiones dissipavit. In cuius adventu Roma persuasa, quae debuerat honores, arma, tamquam (Mai.)
Poenus Hannibal Alpes transcendisset[2], parabat et regi suo velut hosti portas praecludebat. Unde rex iusta
15 commotus indignatione, Urbem obsidione, qua res postu- 1081-1083.
labat[3], occlusit, et qui sibi aditum, illis exitum negavit[4]. Missi circumquaque qui castella frangerent, villas everterent, bona diriperent; provinciaeque nocuit exterius, quod Roma se clauserat interius. Foris bella, intus 2. Cor. 7, 5.
20 metus erat. Undique machinae surgebant; hinc murum aries pulsabat, inde miles scalis ascendere parabat. Econtra qui in Urbe erant tela, saxa, praeustas sudes[5] ignemque iactabant; interdum egressi comminus committebant[6]. Utrimque fortiter pugnatum est; hos causa,
25 illos periculum audaces fecit. Quadam die, cum exer- 1083. (Iun. 3).
citus uterque pugna estuque fessus circa meridiem sopori se dedisset[7], et nec speculator, ut fortuna voluit, vigilaret, unus *ex scutariis propius ad murum, ut pila *f. 11'.
legeret, accessit. Cumque erectis et intentis auribus ex-
30 plorasset intus neminem adesse — nam murum et propugnacula[c] vacua cernebat —, adiutus et animi confidentia et corporis levitate, manibus et pedibus sursum enitebatur, donec tandem muri summitatem apprehendit[d. 8].

a) *sic c., sed* noluerit *legendum esse apud me constat. H.-E.* b) *Meiser p.* 488.
35 *legendum esse censuit* curtavit. *Quod refutavit Wattenbach, 'N. Archiv' XI, p.* 197; *cf. Gundlach ib. p.* 291. c) propp *scriptum fuisse videtur, sed statim radendo corr.* propugn. d) *post* app̄ *in fine lineae* 2 *litterae erasae.*

1) *Cf. Sall. Cat.* 19, 6: Nos eam rem in medio relinquemus. 2) *Cf. Lucan. I,* 304 *sq.*: quam si Poenus transcenderit Alpes Hannibal. 3) *Cf.*
40 *Sall. Iug.* 35, 5: ubi res postulabat. 4) *Auctor expeditiones Heinrici contra Romam a.* 1081. 1083. 1084. *factas, illa anni* 1082. *omissa, in unam contraxit. Sane Urbs ab a.* 1081—1084. *a copiis Heinrici perpetuo obsidebatur.* 5) *Cf. Verg. Aen. VII,* 524: sudibusve praeustis. 6) *In obsidione describenda auctorem secutum esse quae Sall. Iug. c.* 57.
45 *et* 60. *de Zamae obsidione narravisset, Eussner censuit.* 7) *Cf. Sulp. Severi Vita S. Mart. c.* 3, *p.* 113: Cum se sopori dedisset. 8) *Similia*

1083. Tum vero, cum iactatis circumquaque oculis neminem videret, inter spem et metum[1] positus, toto corporis motu sociis innuebat vixque se á clamore, cum tardius innuentem attenderent, abstinebat. Qui raptis armis et scalis properantes, citius, ut aiunt, dicto murum superantes, captam Urbem sero defendentes interficiunt, capiunt, fugant. Dedignabatur iam rex reclusum portarum aditum, ubi et sequens á praeeunte tardaretur et prae- 1084. (Mart. 21). cedens á sequente premeretur; sed in ultionem temerariae praeclusionis iussit, ut fracto[a] muro tam latum ingressum sibi panderent, qua totus exercitus aequato iunctoque latere se simul inmergeret. Igitur ubique mors, ubique luctus erat[2]; Roma contremuit, dum impulsa turrium altitudo corruit. Fugit apostolicus[3], et qui omnes in periculum impulerat[b], omnes in periculo deseruit[4]. Tandem Romam praesumptionis suae poeni- *f. 12. tuit, *et quae prius meruisse poterat, ut á rege donis honoraretur[c], nunc ingenti pecunia apud regem vix optinuit, ne tota subverteretur. Mox sedatis omnibus, rex *p. 276. causam, cur venisset, in publicum *protulit; quod de apostolico crimen accepisset, retulit, multisque hoc ita (Mart. 24). factum confessis, Clementem papam ad electionem omnium instituit[5]; á quo ipse communi omnium favore (Mart. 31). consecratus imperator et patricius factus, Romae se per aliquod tempus[6], dum omnia in solidam reformaret concordiam, continuit.

7. Nec praetereundum, quod et relatio fidelium personarum in Teutonicas partes diffamavit, et ipsa Roma

a) o *in loco raso.* b) impu *in loco raso, pro littera* l *antea* d. c) honoretur *c. W.*

tradunt Landulf., Histor. Mediol. c. 32, *SS. VIII, p.* 99; *Ann. Pegav., SS. XVI, p.* 238. *Narrationem Sallustii Iug. c.* 93. 94. *de Ligure castellum ascendente his confert Eussner l. l. p.* 199. 1) *Cf. Verg. Aen. I,* 218: Spemque metumque inter dubii. 2) *Cf. Verg. Aen. II,* 369: ubique luctus, ubique pavor et plurima mortis imago. 3) *Gregorium cum Roberto Wiscardo, depulso Heinrico, Urbem exiisse, satis notum est. Verum haec omnia quantum a veritate recedant, iam annorum numeri ostendunt. Civitatem Leoninam Heinricus vi (*1083. *Iun.* 3*) cepit; Urbem ipsam anno post (Mart.* 21*) Romani ei tradiderunt. Gregorius autem in mole Hadriani inclusus manebat. W.* 4) *Cf. Liber de unitate eccl. cons. II,* 7, *l. l. p.* 218: cum misereretur Christus ovibus suis, quibus noluit Hildebrant misereri, relictis eis, fugit in Traianium. 5) *Wibertus iam* 1080. *Iun.* 15. *Brixinae papa (Clemens III) electus, nunc a Romanis iterum creatus et Mart.* 24. *consecratus est.* 6) *Per unum mensem; cf. Bernold., SS. V, p.* 440; *Ann. Cavenses, SS. III, p.* 190.

1084. asserit[1]. Imperator consueverat quoddam oratorium[2] orationis causa frequentare et nullum diem, quin veniret, praetermittere. Elegerat autem sibi in eodem oratorio[a] locum orationi familiarem, ubi tanto intentius, quanto secretius orationi vacaret[3]. Hanc eius consuetudinem dum quidam profanae mentis[4] attenderet, seu propria seu potius aliena instimulatus nequitia[5], grande saxum super trabem ad feriendum desuper caput imperatoris posuit, sublataque de laqueari tabula, quae caput imperatoris recte despiciebat, mittendo ponderi foramen aperuit, dimisso fune sepius explorans, ne saxum in cadendo falleret. *Postquam satis exploratum est, minister doli[6] sursum in nocte scandens desuper observabat, dum imperator staret ad orandum in loco quo consueverat. Tum ille alieni avidus exicii, sed nescius sui, cum pondus in caput imperatoris libraret[7] — imperator autem parum se de loco moverat —, cum pondere infelix ipse pondus, illeso imperatore, cecidit. Per totam Romam cito res innotuit[8], et pleps, quae non facile sedari potest, dum mota fuerit, invito imperatore semianime corpus[9] per rupes, per saxa tractum in frusta discerpsit[10]. Tum vero cuncti, rem signo, non eventui assignantes, fide et animis imperatori devinctiores facti sunt; et inimicum consilium non solum illi fideles firmavit, sed et multos ex inimicis fideles fecit; sicque, dum nocere studuit, profuit.

*f. 12'.

Denique imperator, omnibus Romae compositis impositoque Urbi praesidio, ne ea[b] fidem mutaret, novae dignitatis apicem gerens in Teutonicum regnum reversus est. Sed nulla fortuna longa est; nam hi, quos imperator Romae praesidium imposuerat[11], egritudine correpti,

(Iun.) 1083.

a) ora *in loco raso.* b) *eadem manu superscr.*

1) *Scilicet Beno cardinalis, epist. I,* 5, *Libelli de lite II, p.* 371, *ut demonstravit Ph. Jaffé in versione Vitae p.* 23, *n.* 2. 2) *Beno dicit ecclesiam S. Mariae in monte Aventino.* 3) *Cf. Sulp. Sev. Vita Mart. c.* 10, *p.* 120: orationi vacabant. 4) *Cf. Ov. Met. II,* 833: mentisque profanae. 5) *Ipsius Gregorii instinctu hoc factum esse dicit Beno l. l.* 6) *Cf. Beno l. l.:* minister doli; *Busson, 'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' III, p.* 387. 7) *Cf. Sulp. Sev. Vita Mart. c.* 5, *p.* 115: cumque unus . . . in caput eius librasset ictum. 8) *Cf.* 1. *Mach.* 7, 3: res ei innotuit. 9) *Cf. Ov. Fast. II,* 838: semanimi corpore. 10) *Cf. Iud.* 14, 6: in frusta discerpens. 11) *Qui erant* 300 *equites Germani Udalrico de Godesheim duce, quos imperator a.* 1083. *Iul. in. Roma egrediens reliquerat; Bernold., SS. V, p.* 438.

quam et locus et tempus intulerat — erat enim estas —, ne uno quidem superstite mortui sunt[1]. Tunc Roma, iugo praesidii sublato, compos arbitrii sui facta, ad ingenium rediit[2] et resumptis adversus imperatorem *armis, pulso apostolico, alium constituit; nam ille prior G[regorius] a vita decesserat[3]. Quod ubi imperatori compertum est, iterum adversus Romam exercitum promovit; sed in Italiam veniens, cum legati á Roma pactum pacis ferentes occurrerent[4], et eum inimici retro moliminis fama sequeretur, relicto in Italia filio Chŏnrado, iam tum regni sui herede designato[5], regressus est[6], scilicet[a] qui se grassanti Mahthildae et pene totam Italiam sibi vendicanti opponeret et regnum, quod futurum erat suum, de manu feminae tolleret. Quid facient inimici, cum insurgant in parentes ipsi filii? Aut unde securitatem sibi quis promittat, cum nec ab eo tutus sit, quem genuit? Cessent iam conubia, nemo sibi optet heredem! Heres tuus erit hostis tuus, nam non solum te domo tua praediisque spoliat, sed et vita spoliare festinat. Filius imperatoris, quem in Italia relictum á patre et quam ob rem relictum diximus, á Mahthilde persuasus — quem enim astucia feminea non subvertat aut decipiat? — iunctus[b] inimicis patris coronam sibi imposuit[7], regnum invasit, profanavit ius, confudit ordinem, impugnavit naturam, querebat patris sanguinem, quia non nisi sanguine patris regnare potuisset. Quod ubi ad hostes imperatoris currens fama pertulit, exultabant, plaudebant, *cantabant, laudabant factum filii, praecipue feminam ducem facti[8]. Mittebant propere legatos, qui

*f. 13. | 1085. | 1090. | 1093. | *f. 13'.

a) *eadem manu superscr.* b) uinctus *c. H.-E.*

1) *Bernold. l. l. scribit* vix triginta *mortem evasisse; Ekkeh., SS. VI, p.* 205: non paucos. 2) *Cf. Ter. Adelph. I,* 1, 46: ad ingenium rediit. 3) *Wibertus aestate a.* 1085. *Roma pulsus est; Gregorius VII. obiit d.* 25. *Maii eiusdem anni, sed Victor III. demum* 24. *Maii* 1086. *electus est. W. — Urbanus II.* 12. *Mart.* 1088. *electus est; a.* 1089. *Wibertus rursus Roma fugit atque a.* 1091. *rediit.* 4) *Quod alibi non traditum est.* 5) *Conradus iam* 1087. *Maii* 30. *Aquisgrani rex consecratus est.* 6) *Immo usque ad a.* 1097. *in Italia mansit. W. — Imperator, cum Conradus a.* 1093. *Apr. contra eum rebellaret, in Italia superiore moratus est. — Ut auctor noster, etiam Ann. Wirziburg.* (*S. Albani*), *SS. II, p.* 246, *reditum Heinrici in Germaniam ante rebellionem Conradi falso commemorant.* 7) *Conradus ab Anselmo archiepiscopo Mediolanensi a.* 1093. *Modoetiae rex Italiae coronatus est.* 8) *Cf. Verg. Aen. I,* 364: dux femina facti.

stimulum animo novi regis adicerent[1] et adderent oleum 1093.
camino[2], qui pro se, sed contra se, fidem et opem perpetuam iurarent, quamquam dudum se tam filio quam patri numquam obtemperaturos coniurassent. Imperator
5 autem ad hanc famam, tametsi intus doluit, in gravitate tamen sua se foris tenuit[3] et non suam, sed filii fortunam conquestus est. Cum autem eum ab incepto[4] revocare non posset, non tam suam iniuriam ulcisci, quam exemplum iniuriae per ultionem tollere querens,
10 filium exheredare et fratrem eius H[einricum] adhuc 1097.
puerum in regnum promovere cogitabat. Igitur multis procerum conventibus habitis imperator super filio suo C[hōnrado] conquestus est, quod additus hostibus regni regnum invasisset, quod patrem non solum regno, sed
15 et vita privare conaretur: iniuriam suam publicam esse debere, vel si nullum ea moveret, saltem hoc rei publicae causae praestarent, ut neminem per vim et scelus regnare paterentur[5]; transferrent potius electionem in minorem filium suum, quam iure maior amisisset. Ple-
20 rique contra nitebantur, magis utentes ingenio quam iusto et vero; multi autem publico *bono faventes sen- *p. 277.
tentiae votoque imperatoris concordabant. Tandem *om- *f. 14.
nibus in unam sententiam coeuntibus et concordi favore 1098.
approbantibus[a], imperator minorem filium, invasore prius
25 ex decreto curiae diiudicato, heredem regni sui constituit[6], á quo, ne et ipse abiret in viam fratris sui, iusiu- cf. Matth. 10, 5.
randum accepit[7], videlicet ne umquam se vel de regno vel de praediis patris eo vivente, nisi forte ex consensu ipsius, intromitteret. Iam tum murmur et metus erat,
30 inter duos fratres intestina bella fore magnamque regni
cladem futuram. Sed qui omnia dispensat, hunc metum 1101. (Iul. 27).
lęto maioris filii sustulit et, ut regnum in unam concordiam redire posset, occasionem dedit. Quibus ita

a) aproprobantibus, *utroque pro compendio scripto c.*

35 1) *Cf. Ov. Met. I,* 244: stimulosque frementi adiciunt. 2) *Cf. Hor. Sat. II,* 3, 321: oleum adde camino. 3) *Contrarium Bernold., SS. V, p.* 456, *tradit:* Heinricus vero pater regis in quandam munitionem se contulit, ibique diu absque regia dignitate moratus nimioque dolore affectus se ipsum, ut aiunt, morti tradere voluit. 4) *Cf. Sall. Iug.*
40 55, 8: ab incepto retinere. 5) *Cf. ib.* 14, 7: neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere. 6) *Quod Moguntiae a.* 1098. *Maio gestum esse censet Giesebrecht III, p.* 682. 1191. 7) *Hoc rex a.* 1099. *Ian.* 6, *cum coronaretur Aquisgrani, repetiit.*

transactis, hostes imperatoris detruncato totiens capite non habentes cui adhererent, pactione subacti, quod optimum erat, in pacem bella, in domesticam securitatem castra converterunt.

1103. (Ian. 6). 8. Igitur ut ubique pax et tranquillitas esset, convocatis ad curiam[1] primatibus, pacem per totum regnum sub iuramento firmari fecit et ad inhibenda mala, quae fiebant, gravem poenam in transgressores decrevit[2]. Quod quidem pacis decretum, quantum miseris ac bonis profuit, tantum perversis et potentibus nocuit[3]. Illis copiam, istis egestatem et famem[a, 4] intulit. *Nam qui in milites bona sua distraxerant, ut multo milite stipati procederent et aliis armatorum copia longe praestarent, hi, dum sibi licentia rapinarum erepta est, ut pace ipsorum dictum sit, egestate laborabant, cellaria eorum penuria et fames possidebat. Qui nuper spumeo ferebatur equo, contentus esse coepit vel rustico iumento. Qui nuper non aliam vestem querebat, nisi quae rubeo murice tincta arderet, bene secum actum aiebat, si nunc vestem, quam natura suo colore tinxisset, haberet. Gaudebat aurum non se iam in luto calcari, dum ferreis calcaribus inopia cogeret uti. Denique quicquid vanitatis, quicquid superfluitatis corrupti mores intulerant, totum penuria magistra resecabat. Oppidula in ripis posita, quibus praeda navium victum prebebat, nauta securus, esuriente oppiduli praeside, praeteribat. Mira res nec minus ridicula: alii iniurias suas iniuriis vindicant, imperator suas pace vindicabat. Cum autem domini cum satellitibus suis per aliquos annos hac lege stringerentur, anxii[b], quod non liceret eis uti libertate perversitatis suae, iterum adversus imperatorem murmur movebant, iterum super eius factis sinistrum rumorem[5] seminabant. *Quid illud, rogo, est, quod admisit? Nempe hoc erat, quod scelera prohibebat, quod pacem et iusticiam revocabat, quod iam latro viam non obsedit,

*f. 14'. *f. 15.

a) e *in loco raso*. b) anxii — movebant *in loco raso*.

1) *Moguntiae, qua in urbe* 1103. *Ian.* 6. *pax constituta est. Cf. LL. Const. I, p.* 125, *nr.* 74. 2) *Quod interpretatus est K. W. Nitzsch, 'Heinrich IV. und der Gottes- und Landfrieden' in 'Forschungen zur Deutschen Gesch.' XXI, p.* 269—297. 3) *Cf. Hor. Ep. I,* 1, 24 *sqq.:* id, quod aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque, aeque neglectum pueris senibusque nocebit. 4) *Cf. Sall. Hist. II,* 96, 6: egestatem et famem redditis. 5) *Cf. Lucan. VIII,* 52: rumorque sinister.

quod silva suas insidias non occultavit, quod mercatori 1103. nautisque[a] liberum erat suam ire viam, quod vetitis rapinis raptor esuriebat. Cur, obsecro, vobis non aliunde, nisi ex rapto vivere placet? Reddite agris, quos ex agro 5 deputastis armis; coequate numerum satellitum ad mensuram facultatum, recolligite praedia vestra, quae stulte sparsistis, ut multos armatos haberetis, et redundabunt omnibus bonis horrea et cellaria vestra; nec erit amplius necesse aliena tollere, cum quilibet ex proprio 10 possit habundare. Sic fit, ut nec imperator crimine denotetur, nec bellum in regno moveatur; sic fit, ut et corpori satisfacere habeatis et animas vestras, quod felicissimum est, salvetis. Sed nichil ago, asinum ad lyram voco[1]: consuetudo mala aut numquam aut vix tollitur[2].

15 9. Igitur assueti rapinis, ut occasionem repetendae consuetudinis invenirent, movendis iterum bellis animum intendebant, iterum emulum imperatori reperire querebant[3], ad quam rem filium eius maxime idoneum estimabant. Itaque ut suggestioni locum invenirent, quae 1104. 20 prima decipiendi lenocinia erant, *frequenter eum venatum secum abducebant, conviviorum illecebris[4] inescabant, iocis in dissolutionem animi[5] mittebant et ad pleraque facienda, quae adolescentia suadet, secum trahebant. Denique, ut fit inter adolescentes, quodam 25 sodalitatis glutino iuncti[b] sunt, ut etiam fidem dextramque mutuis secretis darent. Cum ergo eum multis dolis irretitum decipi posse considerarent, quadam die inter alia, tamquam ex obliquo, patrem eius in mentionem adducebant: se mirari, quod tam durum patrem pati 30 posset, nichil eum á servo differre, cum omnia quae servi sunt toleraret; patrem eius senem esse et moderandis regni habenis[6] invalidum; si investituram regni usque ad obitum eius differret, haut dubium, quin alter

*f. 15'.

a) *lacunam, quae 7 vel 8 litteras continere possit, in codice apparere Iaffeus observavit.* 35 *Sed solam membranae maculam in causa fuisse W. Meyer mihi nuntiavit. W. Certe non voci supplendae spatium parvum adrasum extremo in versu vacat. H.-E.* b) *num sic cum Iaffeo in cod. legendum sit, an* vincti, *quod Watt. in prima editione posuerat, non satis patet. H.-E.*

1) *Cf. Hieron. ep. ad Marcell.* 27, 1: asino quippe lyra superflue canit. 40 2) *Cf. Otloh p.* 494: consuetudo mala vix aut numquam superatur. 3) *Principes, qui regem contra patrem sollicitabant, nominat Ekkeh., SS. VI, p.* 227: *Diotpaldum marchionem de Nortgau, Berngerum comitem de Sulzbach, Ottonem comitem de Habsberg.* 4) *Cf. Eusebius-Rufinus, Hist. eccles. III,* 23: conviviorum illecebris decipitur. 5) *Cf.* 45 *Cicero, Fam. V,* 2: remissio animi et dissolutio. 6) *Cf. Ov. ex Ponto II,* 9, 33: ut imperii moderetur frena; *Met. VI,* 223: moderantur habenas.

1104. illud sibi praeriperet; illum multos fautores habiturum propter invidiam et odium patris sui; se autem omnium vota in se transferre, si non cunctaretur suscepti regni gubernacula possidere, maxime cum patrem eius excommunicatum et aecclesia dudum abiecerit et proceres regni reprobaverint; nec[a] sibi observandum, quod incaute iuraverit, immo tum demum se sanctificasse, si iuramentum excommunicato iuratum irritum faceret. Pater vero nihil *f. 16. mali de *filio suspicatus, familiaritatem eius cum maioribus regni probavit, sperans eos sibi postmodum tantô fidelius et *p. 278. *validius auxilium ad optinendum regnum laturos, quanto prius invicem in amore coaluissent. Quid multa? Statim illectus et abstractus á concupiscentia, malignae suggestioni, ut semper seductilis est adolescentia, nec voto defuit nec facto. Igitur filius imperatoris observans tempus recedendi á patre, quando id maximo patris incommodo fieret, euntem illum cum exercitu contra quosdam Saxonum rebelles[1], qui per legatos obviam (Dec. 12). imperatori missos pactioni insistebant, repente abstractis ab eo multis deseruit[2], procul dubio deserendus ab his, qui sibi, ut desertor fieret, persuaserunt. Missis impe-1105. rator post eum legatis[3] tam lacrimis quam mandatis revocavit, obtestans eum, ne senem patrem contristaret, immo[b] ne patrem omnium offenderet, ne se sputis hominum exponeret, ne se fabulam mundo faceret; insuper meminisset, qua se sibi cautione obligasset; hostes esse, non amicos, insidiatores, non consiliatores, qui sibi talia suggessissent. Ille prorsus abnuit et se non ulterius secum partem habiturum, quia excommunicatus esset, *f. 16'. asseruit; ita sub specie causae Dei *suam causam egit.

Ilico Bawariam, Sueviam, Saxoniam percurrit[4], proceres convenit, attraxit omnes, ut sunt ingenia novarum rerum cupida[5], et subintravit in regiam potestatem, tamquam sepelisset patrem. Mox castellum Nörinberch (Iul.) minax obsedit[c], ubi quanta virtute pugnatum sit, clades utriusque partis argumento fuit. Sed obsessis quanto

a) ne, c *parvulo superscr. corr.* nec. b) immo *radendo corr. in* imo *c.; sed cf. supra l.* 7. c) *in loco raso.*

1) *Contra Theodericum III. comitem Katlenburgensem, qui legatos Magdeburgenses post pascha* 1104. *Leodium ad imperatorem proficiscentes ceperat. Cf. Giesebrecht III, p.* 730 *sq.* 2) *Nocte castra apud Fritzlar.* 3) *Archiepiscopis Coloniensi et Treverensi, Friderico duce Sueviae, Erlungo cancellario.* 4) *In Bawariam statim, in Sueviam mense Febr., in Saxoniam April. in. venit.* 5) *Cf. Liv. XXII,* 21, 2: avidaque in novas res sunt ingenia.

1105. (Aug.) (Sept.)

minus spei, tanto plus animi inerat; et nisi imperator, sceleri parcens, castellum tradi praecepisset[1], adhuc ibi cassa obsidione laboraret, excepto si sola fames, quae cuncta expugnat, illud non expugnaret[2]. Ecce quanta
5 pietas patris! Reddidit contra filii factum paternitatis affectum; non attendit iniuriam, sed naturam; maluit oppidum tradi, quam filii discrimine liberari; maluit eius iniurias tolerare, quam vindicare. Igitur oppidani, oblata qualem vellent pactione, oppidum tradiderunt;
10 dimissoque exercitu rex Ratisponam se contulit, ut eam, dum adhuc ancipiti penderet animo, stabilem sibi fixaque fide immobilem faceret. Quod ubi comperit imperator, — sedit enim tunc in urbe Wirziburgensi —, reputans filium vel in itinere vel in urbe comprendi posse, tam
15 precipiti tamque tacito cursu eius vestigia sequebatur, ut iter eius non ante, *donec[a] non modica turba suorum transito Danubio ad urbem inmissis equis ruerent, praesciretur. Obstupefactus filius ad tam subitam et inopinatam rem, ex urbe profugit. Cur fugis non fugiendum,
20 cur fugis patrem tuum?[3] Sequitur te, non persequitur; sequitur, inquam, non ut hostis, sed ut pater, non ut perdat, sed ut servet; sequitur, ut turbatam ex te rem publicam in quietum statum restituat et tuis rebus in futurum prospiciat. Missis ilico rex nunciis per Bawa-
25 riam et Sueviam sparsum exercitum recollegit, quae res imperatorem, ut et ipse cogeret exercitum, coegit. Igitur exercitus uterque ad fluvium Regin se sibi opposuit; hinc pater, inde filius, hinc pietas, inde furor consedit. Cumque potentiores utriusque partis tamquam tanti
30 discidii mediatores convenirent, qui ex parte imperatoris erant, persuasibilibus[b] illecti verbis et multis magnisque pollicitationibus attracti, erga imperatorem in fide frigebant; et nisi domesticam fraudem praesensisset[4], solus

*f. 17.

a) *a tertio quaternione alio atramento scriba usus est.* b) persuasilibus *corr.* persua-
35 sibilibus, bi *superscr.*

1) *Quod alibi non confirmatum, incredibile est.* 2) *Monuit G. Waitz ('Das Carmen de bello Sax.' p. 42) auctoris animo obversatum fuisse versum Lucani, Phars. IV,* 409: Si sola recedat, expugnat quae tuta, fames. *W.* 3) *Cf. Eusebius-Rufinus, Hist. eccl. III,* 23: Quid fugis,
40 o fili, patrem tuum? Quid inermem senem? 4) *Demum vespere ante diem, quo imperator pugnari iusserat, per Boriwoi II. ducem Boemiae atque Liupoldum marchionem Austriae audivit principes proeliari recusare. Tum* secretis filii nunciis instructus *est* suorum conspirationem adversus se factam *esse, Ekkeh., SS. VI, p.* 229.

1105. cum paucis periculo relictus esset. Igitur, quod faciundum fuit, sceleri fortunaeque cedendum putavit et ad similitudinem David, ne filius parricida fieret, fugit. Quam mirabiliter gratia Dei operatur! quam evidenti signo[1] nos docet, si doceri vellemus, si caecum cor non haberemus! *Cogitans imperator, quod inimici sui hac, qua venerat, persequerentur eum, ad ducem Boemiae divertit, qui quamvis nuper eum in arto non bene reliquisset, cum magno tamen honore suscepit et usque in Saxoniam deduxit; ubi quamvis infestos et fortes inimicos haberet, per eos tamen et ab eis usque[a] ad Renum honorifice deductus est[2]. Unde hoc, nisi quod *manus Domini erat cum eo*[b], et invisibilem ducem habebat, qui eum securum per tela, per hostes[3] ducebat? Hoc miraculo monitus es, ó fili imperatoris, si moneri posses, ut disceres venerari patrem tuum, non persequi[c], quem venerati sunt, cum in manus eorum venisset, etiam inimici. Sed durius moneberis, cum ex hac tam leni admonitione non corrigaris.

2. Reg. 15. — *f. 17'. — (Oct.) — Luc. 1, 66.

Cum autem imperatoris fuga cognita esset, eventus ille multos ab eo seduxit multumque rebus filii sui accedere, suis autem decedere fecit[4].

10. Continuo rex ut faventem sibi fortunam urgueret, curiam Mogontinam ad natale Domini indixit, invitavit proceres, accersivit multos, ut cunctis innotesceret, quia dominus rerum esse vellet. Ad quam curiam etiam imperator convocatis necessariis suis venire disposuit, volens in ratione ponere, *rectene secum[d] an secus actum esset. Quod cum agnovissent adversarii eius, metuentes et sibi et causae suae, si veniret ille tam armatus multitudine *quam ratione, hanc fraudem regi suggerebant, ut obvius patri, sumpto valde poenitentis vultu, culpam fateretur et gratiam expeteret: dolere se, quod malignae suggestioni consensisset, paratum se ad omnem satisfactionem, dummodo gratiam inveniret; et

(Dec.) — *f. 18. — *p. 279.

a) *bis scr., prius erasum.* b) illo *Vulg.* c) non persequi *eadem manu in marg. post lineam finitam scripta.* d) an secus *corr.* secū.

1) *Cf.* 2. *Mach.* 14, 15: signis evidentibus. 2) *Boriwoi imperatorem per Boemiam prosecutus tradidit Wicberto comiti de Groitzsch, qui eum per Saxoniam ad Rhenum duxit.* 3) *Cf. Verg. Aen. II,* 527: per tela, per hostes. 4) *Hoc confirmat Ekkeh., SS. VI, p.* 229.

si sic occasionem fraudis invenire posset, uteretur illa; 1105.
sin autem, fraus ipsa pro fide, simulatio teneretur pro
veritatê. Hac instructus arte cum venisset ad patrem [1], (Dec. 20).
pater credulus verbis et lacrimis filii, irruit super collum
5 eius, flens et deosculans eum, gavisus instar illius
euangelici [2] patris revixisse filium, qui mortuus fuerat,
et inventum, qui perierat. Quid multa? Condonavit
filio tam poenam quam culpam; et hoc fuit illi iniuriam
filii vindicasse, paterna lenitate filium [a] corripuisse, iuxta
10 illud comici: *Pro magno peccato* [b] *filii paululum supplicii* (Ter. Andr. V, 3, 32.)
satis est patri. Post haec patrem sicut ficta poenitudine,
sic et consilio fefellit, suggerens ei, quemadmodum sibi
suggestum fuerat, ut dimissa tanta multitudine ad
curiam ambo mediocri copia venirent; nihil esse, cum
15 ipsi coissent *in concordiam, quod illi resisteret; vastari *f. 18'.
omnia, si pergerent ea copia. Placuit consilium patri,
bonum quidem, si fraudulentum non fuisset, dimissaque
multitudine, non plus quam [c] trecentis viris ad curiam
filio comite pergebat. Ventum est ad nocturnam man- (Dec. 21).
20 sionem [3]; ibi se filius obsequio patris totum impendebat,
ibi se pater cum filio mirum in modum per totam illam
noctem oblectabat, colloquebatur, colludebat, amplexa-
batur, osculabatur, avidus recompensare damnum oblec-
tationis diu intermissae, sed nescius illam oblectationis
25 noctem ultimam esse. Mirum, fraudem umquam tam
ordinatam fortunam habuisse. Postera namque die, cum (Dec. 22).
iam appropinquarent Mogontiae [4], venit quasi nuntius,
qui diceret Bawarios et Suevos cum ingenti multitudine
Mogontiam venisse. Tunc filius suggessit imperatori
30 non esse tutum venire in medios hostes, nisi praetemp-
tatis eorum animis; audaciam hominum nullis uti frenis;
diverteret potius ad castellum [5] quod iuxta erat, dum
ipse conveniret eos et á sententia incoepti deduceret et
ad eum ob requirendam eius [a] gratiam secum adduceret.
35 Fecit imperator, ut filius suggesserat, divertit ad ca-

a) *superscr. eadem manu.* b) *pecc. magno Ter., qui filii non habet.* c) *cum supplendum est. H.-E.*

1) *Confluentiae.* 2) *Luc.* 15, 24: quia hic filius meus mortuus erat et revixit, perierat et inventus est. 3) *Bingen.* 4) *Imperator* apud Bingam *se captum esse dicit in epistola ad filium data, LL. Const. I, p.* 129, *n.* 77. 5) *Scil.* Bekelenheim *(Böckelheim ad fl. Nahe) Ann. Hildesheim. (ed. Waitz p.* 55*) W. Quod castellum etiam Chron. S. Huberti Andagin. c.* 97, *SS. VIII, p.* 629, *indicat.*

1105. stellum, non cernens laqueum doli, quem texerat pulchra[a] species mendacis fidei. Cum autem imperator cum paucis *f. 19. intrasset, occlusa porta, *fidelibus eius aditus negabatur, detectaque fraude, qui receptus est ut dominus, tentus est ut captivus. Itaque appositis patri custodibus, 5 (Dec. 24). cum hoc fraudis triumpho ad Mogontinam curiam reversus, tamquam rem virtutis egisset, cum magna iactantia retulit, quo ingenio patrem comprehendisset. Tum vero curia plausu laeticiaque resonabat, et nefas (Dec. 27). iusticiae, fraudem virtuti ascribebant. Statim[1] misso 10 legato[2] patri mandavit, ut, si vitam servare vellet[3], absque mora sibi crucem, coronam et lanceam caeteraque regalia transmitteret et munitiones, quas firmissimas tenebat, in manum eius transferret. Nec ille cunctabatur omnia quae iussus est facere nec imperium pluris 15 habebat quam se. Sed non in hoc satisfecisse videbatur, nisi et ipse coram veniret et in conspectu omnium im- (Dec. 31). perio renunciaret. Venit[4] ergo, non suae potestatis, sed in comprehensione adductus. Solus coram eis, qui dudum coram se steterant, stetit[5]; nec rationis[b] libertatem 20 habens, ut captivi fortuna postulabat, loquebatur. Inquisitus[c] de spontanea imperii renunciatione, non quod voluntas habuit, sed quod necessitas coegit, respondit: se videlicet imperio renunciare, non vi coactum, sed propria voluntate inductum; sibi iam defecisse vires ad mode- 25 *f. 19'. randas *regni habenas, non[d] se iam eius cupiditate teneri, quod longo usu didicisset habere plus molestiae quam gloriae; tempus esse, ut honore cum onere deposito provideret animae suae; tantum filius suus caveret, ne quid tale faceret in se, quod indignum esset et illum facere 30 et se pati. Multos et oratio imperatoris et fortuna ad gemitus et lacrimas[6] commovit; filium autem ad miserationem nec ipsa natura movere potuit. Et cum caderet

a) pulcra *corr.* pulchra. b) *quod Reineccius* orationis *correxit. Sed de iudicii libertate sermo est, ideoque codicis lectio retinenda. Pertz.* c) Insiquisitus, *ut videtur, corr.* 35 Inquisitus. d) *littera ante* ū *erasa.*

1) *Potius demum postquam pater ad filium Gebhardum Spirensem episcopum novum misit nuntians se regno cedere velle.* 2) *Wicberto comite.* 3) *Hoc imperator ipse ad Philippum regem Franciae scripsit; Codex Udalrici, nr.* 216, *Jaffé, Bibl. V, p.* 241 *sqq. — Cf. infra p.* 35, *n.* 4. 40 4) *Ingelheim.* 5) *Cf.* 3. *Reg.* 10, 8: qui stant coram te semper. 6) *Cf. Lucan. IX,* 146 *sq.:* in gemitus lacrimasque dolorem Effudit; *cf. Sulp. Sev. Epist. II,* 16 *(p.* 145*).*

ad pedes filii, orans, ut recogitaret in se saltem ius 1105.
naturae, nec vultum nec animum ad patrem reflexit[1], cum ipse potius ad patrios pedes advolvi debuisset, eô quod illi regnum, cuius heres designatus ab ipso fuerat,
5 impatiens morae[2] praeripuisset. Praeterea veniam precabatur ab omnibus, quos umquam iniuste lesisset. Sed et pedibus apostolici legati[3] advolvitur, orans et obsecrans, ut se á banno solveret et communioni[a] aecclesiae redderet. Laici misericordia commoti veniam dabant;
10 legatus autem domni apostolici absolutionem negabat, asserens non[b] hoc suae potestatis esse, oportere ab ipso apostolico absolutionis[c] gratiam eum expectare. Quid *multa? Abrenuntiata imperiali dignitate privatus dis- *p. 280. cessit et ad quandam curtem, quam filius victui illius
15 *permiserat, recessit[4]. Quam impotens potentia mundi, *f. 20. quam incerta, quam instabilis! Sed nec potentia dicenda est, quae ad omnia quae vult efficax non est, et quam qui assequitur amittere potest.

11. His ita transactis finitaque curia rex superiores 1106.
20 Reni regiones et urbes pertransiit et, ut res postulabat, hos beneficio, illos iniuria sibi subiecit. Cum autem intrasset Alsaciam, ibi fortuna eius aliquantulum hesit[5], ibi pugnam tam infelici eventu quam imprudenti gessit incoepto. Nam cum in villa Ruvach[6], quae multitudine
25 praevalet et armis, satellites eius superbe grassarentur, frequentia civium iniuriam prohibebat; nec enim, dum iniuria modum exederet, patiens esse poterat. Audito tumultu rex properabat, non ut iniuriam prohiberet, sed iuvaret, non ut pugnam sedaret, sed amplius commoveret.
30 Quae res totius villae turbam excivit, ruit inrevocabile vulgus[7], femina cum viro, servus cum domino, ignavus cum forti, et, ut plerumque fit, animum iniuria ministravit. Incoepta pugna incępta est et fuga; nam qui regiae partis erant, cum viderent impetum furentis

35 a) communionē *post corr.* communioni. b) n̄ (non) *in marg. suppl. ante initium lineae.* c) absulutionis *corr.* absolutionis.

1) *Cf. Verg. Aen. II,* 741: animumve reflexi. 2) *Cf. Lucan. VI,* 424: Inpatiensque morae. 3) *Richardi card. ep. Albanensis. W.* 4) *Ingelheim, ubi se post renunciationem ibi factam relictum esse regi Galliae*
40 *scripsit. W.* 5) *Cf. Lucan. VII,* 547: fortunaque Caesaris haesit. 6) *Ruffach e meridie Columbariae. W.* 7) *Cf. Lucan. I,* 509: ruit inrevocabile vulgus. *Quae verba etiam in Carm. de bello Saxonico III,* 175. *leguntur.*

1106. turbae et rem in arto sitam[1], considerantes in virtute *f. 20'. suam[a] cladem, in sola fuga salutem[2], *qui poterant fuga vitam servabant[3]. O infelicem eventum, ó dedecus regni! fugiente rege regalia insignia vulgi praeda facta sunt. Resipisce tandem, rex bone, resipisce et supernam iram in hac sorte tua recognosce! Iudicium irae Dei est, ut fugeres, qui patrem fugasti, et insignia perderes, quae patri abstulisti. Sed his postea receptis, interveniente pacto pacis et gratia veniae, regem sententiam mutare fecit altum vulnus iniuriae, ut maiori robore collecto[4], villam incendio praedaque vastaret et in[b] homines loci illius indiscreta cede seviret. Sed, quod in se fortuna tantum ausa est[5], ex patris consilio prodisse suspicatus, novas iniuriarum cogitationes in eum[c] cogitare coepit, et ne sibi esset obstaculi materia, vel ad comprehensionem eius vel ad expulsionem animum intendit.

Itaque Leodii, ubi eum fidem et fortunae suae Mart. 25. receptaculum invenisse audierat, pascha sibi celebrandum statuit, ut et ipsum, si fieri posset, comprehenderet et ab episcopo[6], qui sui honoris emulum recepisset, iniuriam expostularet[7]. Cumque pater vidisset, quod filius suus Leodii pascha celebrandum statuisset, legationem ad eum in hunc modum direxit: 'Si interrogem te, fili dulcissime, traditio hominum an mandatum Dei prae- *f. 21. stantius *magisque tenendum sit, respondebis, nisi á vero deductus[d] sis, similem esse iumentis, qui caelestia terrenis, humanis divina non praeferat[e]. Cur ergo magis audis eos, qui tibi suggerunt: "Persequere patrem tuum", quam Exod. 20, 12. verbum ipsius Dei: *Honora patrem tuum*[8]? Isti te decipiunt, non instruunt, isti honori tuo non provident, sed invident[9], isti sub specie fidei perfidiae laqueos nectunt. Non aliter pervenire potuerunt ad destructionem honoris tui, nisi per destructionem nostri[f]. Fuerit sane,

a) *ita codex;* sua *Aventinus. W.* b) *in loco raso.* c) cum *recenti manu corr.* eum. d) diductus *statim corr.* deductus. e) prif. (ṗ) *? corr.* praef. (p̃). f) mri *corr.* nri.

1) *Cf. supra p.* 16, *n.* 4. 2) *Cf. Sall. Cat.* 58, 16: in fuga salutem sperare. 3) *Cf. Ekkeh., SS. VI, p.* 234: regem nostrum Heinricum quiddam infortunii perpessum a rebellantibus sibi nonnullis per Alsaciam seditiosis, fama sinistra percepimus. 4) *Cf. Lucan. I,* 466: collecto robore. 5) *Cf. Lucan. IV,* 402 *sq.*: fortuna . . . aliquid . . . ausa est. 6) *Otberto.* 7) *Cf. Ter. Andr. IV,* 1, 15: iniuriam hanc expostulem. 8) *Cf. Conquestio Heinrici IV. v.* 118 *sq.*: Immo Creatorem timeas, qui cum patre matrem iussit honorari pre cunctis et venerari. 9) *Cf. Sall. Iug.* 85, 18: Invident honori meo.

ut peccatis meis exigentibus, quae sententia adversariorum meorum est, abiecerit me Deus, ne regnem; attamen tuum non erat in abiectionem meam operam dedisse et regnum, quod tibi paraveram, mihi praeripuisse. Barbara regna tam inhumanum facinus damnant et devovent; ipsi pagani abhorrent, et qui Deum nesciunt, quid in diligendis hominibus naturae debeant[a], recognoscunt[1]. Sed quid mirum, si maligna surreptio[b] seductilem et inmaturam aetatem decepit, cum etiam senes et fixum animi statum ad malum mala consilia nonnumquam inflectant? Fortuna mea alieni potius quam tui sceleris est; nam tu in manibus suadentium eras, non illi in tuis. Si autem iniuriam addideris, non iam excusari poteris, cum et factam crimen esse scias et infectam non facere queas. Audivi enim, quod pascha Leodii celebrandum decreveris; quo in loco fides et pietas episcopi me recepit, cum non esset, qui vel beneficiorum *nostrorum recordaretur vel fortunae compateretur. Cuius profecto beneficiis in me te decet regia liberalitate respondere, tantoque certior de eius fide poteris esse, quanto fidelius erga nos probatur egisse. Híc, nisi forte te domo receperit, me secum in festivitate pascali retinendum decrevit. At dicis dignum et conveniens esse, ut ea festivitas potius nos iungat quam dividat, te velle, te cupere, ut ibi tecum agam dies pascalis leticiae. Quod quidem et ego admodum cuperem, si non esset quod timerem. Neque enim non possum non timere eos, quos mihi vitam permisisse poenitet, dum in manibus eorum mors et vita mea fuisset[2]. Omnia mihi suspecta sunt, omnia timenda sunt, maxime in turba, ubi tanto difficilior est periculi cautio, quanto maior sceleris occasio. Inde est, quod ex medio eorum qui me oderunt longe recessi et in extremis regni tui finibus *me contraxi, ut vel secessu loci tutus sim vel, si fortuna mea postulaverit extraneam humanitatem expetere, citius é regno tuo cedere possim. Precor ergo, ut causa patris tui pascalem curiam[c] alibi disponas

1106. 1. Reg. 15, 23. *f. 21'. Ps. 17, 18. 135, 11. *p. 281.

a) *in marg. eadem manu suppl.; quod ut fieri posset,* natu||re, *quod scriptum erat, ita correctum est, ut* re *in sequente linea eraderetur et in praecedente adderetur.* b) suggestio *legere commendavit Meiser p.* 489; *Wattenbach 'N. Archiv' XI, p.* 197. *adstipulatus est; refutavit autem Gundlach ib. p.* 292. c) curiam *in loco raso hac voce non expleto, erasa leguntur adhuc* f.....ē, *ut cum W. Gundlach* festivitatem *scriptum fuisse coniciendum sit.*

1) *Cf. Conquestio Heinrici IV. v.* 16 *sq.:* Quis dedit exemplum, cum non sit in orbe repertum hactenus huic simile? 2) *Cf. Ov. Her. XII,* 74: inque tua est vitaque morsque manu.

1106. et in domo eius qui me humanitatis gratia recepit, cum non liceat imperatorem, saltim hospitem esse sinas, ne vel in meum ludibrium vel in tuum obprobrium narretur, *f. 22. *quod in solemnitate dominicae resurrectionis incerta hospicia fortuna mea querere cogatur. Si feceris quod 5 postulo, maximas grates habeo; sin autem, malo mendicus esse in externis regnis, quam ludibrio haberi[1] in regnis quondam meis'.

Hanc legationem patris aure surda filius[2] audivit nec á sententia sua deduci potuit[3]. Quam ob rem cum 10 iam instante pascha pater recedere vellet, episcopus et Heinricus dux[4], qui et ipse ab episcopo fuerat invitatus, eum recedere prohibebant; non se posse pati, ut in tanta festivitate pulsus é tectis hominum silvas peteret latebrasque ferarum[5]; illum quidem absque causa destitutum 15 imperio, sed non amicorum obsequio; si pace frui permitterentur, nihil se magis quam pacem velle; sin autem res armis agenda sit, arma sibi non defore. Ille vero, ne eis materia cladis[6] esset, cedere quam manere utilius asserens, tandem eis, cum importunius instarent, con- 20 sensit et, ut postulabant, mansit.

Mart. (22). 12. Iamque multus equitatus faciem regis longe praecedens ad pontem fluvii qui vocatur Masa[7] venerat, et alterius ripae crepidinem filius[8] praedicti ducis cum paucis occuparat, nam turbam armatorum non longe per 25 oportuna loca in insidiis locaverat. Qui ut pugnam provocaret, nunc equum in rectam cursus lineam inmisit, *f. 22'. nunc *in orbes flexit[9] et reflexit et, si pares numero confligere secum auderent, inquisivit. Nec mora transierunt ad eos totidem ex parte regis, mixtique inter se vario 30 reflexu nunc pugnam inferebant, nunc fugam agitabant[10].

1) *Cf. Ter. Hec. I,* 274: ludibrio haberi. 2) *Rex Mart.* 18. *Coloniae, a Mart.* 22. *Aquisgrani moratus est.* 3) *Ad hanc sententiam vide quae Lamperti opera p.* 474 *sq. adnotavi. H.-E.* 4) *De Limburg, dux Lotharingiae. W.* 5) *Cf. Lucan. II,* 153: latebrae . . . ferarum; 35 *Ov. Met. I,* 592: latebras intrare ferarum; *ib. IV,* 407: petunt latebras; *VI,* 668: petit altera silvas; *cf. Verg. Aen. XI,* 813. 6) *Cf. Ov. Her. III,* 152: materiam cladis. 7) *De pugna hac ad Visetum (inter Leodium et Traiectum superius) commissa videndus est Ekkehardus et ceteri a b. m. Stenzelio laudati. Iohannes Ultramosanus pontem dicit* 40 que li rois Ogier le Danois avoit fait faire. *Polain, 'Histoire de l'ancien Pays de Liége' I, p.* 227. *W. — Cf. de hac descriptione proelii Busson, 'Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch.' IV, p.* 544—549. 8) *Walrabo.* 9) *Cf. Ov. Met. II,* 714: Non agit in rectum, sed in orbem curvat; *VI,* 215: flectit in orbem . . cursus. 10) *Cf. Verg. Aen. II,* 45 640: agitate fugam; *cf. Sall. Hist. I,* 61.

Interim unus et alter transito ponte sociorum numerum latenter auxit et rupto certaminis pacto ex aequali inaequalem fecit. Quod videns filius ducis terga cum suis vertit, non tam ut fugeret, quam ut falleret, nec tam ut 5 fugiens periculum vitaret, quam ut sequentes in periculum deduceret. Hi autem qui ex adversa ripa erant, visa fuga, precipiti cursu pontem transeuntes, fugientes persequebantur, ignari futurae sortis et fraudis quae latebat[1]. Postquam autem ventum est ad locum, ubi 10 dispositae fuerant insidiae, exurgentes de insidiis impetu magno in persequentes ferebantur. Illi autem inopino territi periculo metuque turbante[2] nil rationis in armis[3] habentes, in fugam se retorserunt. Sed quid profuit avertisse pectora et vulneribus terga dedisse? Itaque 15 multi capti, multi truncati, multi occisi sunt; victorque cruentus[4] non alium modum sceleris[5] habebat, nisi quem fastidium faciebat. Ad pontem vero, ubi fugax multitudo se coartaverat, tanto plus sceleris impia manus[6] peregit, quanto minus constipata turba *se movere potuit. 20 Sed multo plures fluvius absorbuit, quam ensis hausit[7]; nam cum hostis á tergo premeret, impellente metu in fluvium se precipitabant et attoniti confusique de morte in mortem ruebant. Erat ibi cernere et aliam miseriam vel maximam, cum pons multitudine praegravatus repente 25 corruit, et fluvius homines equosque pariter involvit[8]. Nulli locus erat evadendi, nulli profuit ingenium natandi; nam aut armorum pondere aut inherentium[a] conexione fatigatus, in profundum trahebatur. Quod malum ut scelestius esset, in ipsa die parasceuae contigit[9], crevitque 30 magnitudo sceleris ex reverentia temporis.

1106.

*f. 23.

13. His ita transactis rex iter Coloniam convertit, sed cum illa quoque aditum sibi praeclusisset, in villa quae dicitur Bunna dominica tantum paschae peracta,

Mart. 25.

a) inherenti *corr.* inherentium.

35 1) *Cf. Ios.* 8, 14: ignorans, quod . . . laterent insidiae. 2) *Cf. Verg. Aen. XI,* 401: turbare metu; *cf. Ov. Met. XV,* 517. 3) *Cf. Verg. Aen. II,* 314: nec sat rationis in armis. 4) *Cf. Lucan. V,* 758: victorque cruentus. 5) *Cf. Lucan. I,* 334: scelerum modus. 6) *Cf. Sall. Iug.* 14, 14: manus impias. 7) *Cf.* 2. *Reg.* 18, 8: multo plures 40 erant, quos saltus consumserat .. quam .. voraverat gladius; *Verg. Aen. II,* 600: hauserit ensis. 8) *Cf. Verg. Aen. XII,* 688: armenta virosque involvens secum. 9) *In coena Domini haec accidisse omnes fere reliqui auctores testantur. W. — Cf. Jaffé in versione Vitae p.* 43, *n.* 2.

1106. Mogontiam[a] festinus rediit et sparsis ubique legatis querimoniam ad proceres in hunc modum direxit[1]: 'Si per invasionem regnum occupassem, tamen resistentes potestati nostrae retunderem, in quantum possem. Nunc autem, cum in sumpta regni dignitate vestris paruerim praeceptis, ausus est quisquam impune in publicam contumeliam regnum et nos armis vexare? Cum enim Leodium ituri, ubi nobis curia pascalis habenda fuerat, ad fluvium Masa venissemus, episcopus Leodicensis et dux H[einricus], de quorum fide et obsequii devotione *f. 23'. *multum praesumebamus[2], nobis latenter insidias posuerant et nostros inscios et ad pugnam imparatos cedebant, capiebant, fugabant. Quae et quanta clades ibi acciderit, tam pudet referre quam inultum dimittere. Igitur[b] constrictus et eventus asperitate et temporis articulo, Coloniam diverti; quae cum me recipere satis superbe refutaret, apud villam Bunnam sanctum diem paschae ut- *p. 282. cumque *peregi. Cui umquam regiae personae tanta contumelia facta est? Nec solum me petit haec contumelia: vos despecti estis[3]; isti praesumptores decreta vestra auctoritatem habere nolunt, sua tantum statuta firma esse volunt; denique in quos totum regni pondus se reclinet[4], haberi cupiunt. Regem, quem constituistis, destituere parant, ut nihil eorum, quae vos decernitis, ratum sit. Igitur haec iniuria mea regni potius est, quam mea; nam unius capitis, licet summi, deiectio reparabile regni dampnum[5] est, principum autem conculcatio ruina regni est. An haec inpune feremus, et ex ignobili pacientia nostra magis tumebit eorum superbia[6]? Absit, ut qui dicimur inhonorati, dicamur et inulti. Pauca dixisse sat est; desides animi prolixae cohortationis stimulo opus habent. Causa magis ad incitamentum sit[c] *f. 24. quam verba. Quia *igitur contra tam superbos hostes

a) ā *in loco raso (pro* ā *antea duae litterae).* b) *altera manus abhinc scripsit.* c) sint *codex. Quod cum per se vix ferendum sit, etiam ea re erroris arguitur, quod scriptor, qui ubique puncta nimis larga manu sparsit, sine dubio post* incitamentum *interpunxisset, si verbum* sint *cum sequenti nomine* verba *coniungendum esset.* In strenuis causa m. ad i. facit q. v. *Aventinus cum reliquis. W.*

1) *Initium huius orationis affert memoriam orationis Catilinae Sall. Cat.* 20 *(Eussner).* 2) *Uterque curiae Moguntinae (*1105. *Dec.) interfuerat.* 3) *Cf. Sall. Iug.* 14, 8: vos in mea iniuria despecti estis. 4) *Cf. Senec. Consol. ad. Marc. II,* 3: in quem onus imperii reclinare. 5) *Cf. Lucan. X,* 429: reparabile damnum; *cf. Ov. Met. I,* 379. 6) *Cf. Phaedr. I,* 3, 4: Tumens . . superbia.

rei publicae viribus utendum est, expeditionem vobis et 1106. rogando praecipimus et praecipiendo rogamus, cuius collectioni et tempus Kalendas Iul. et locum Wirziburgensem urbem praefinimus'[1].

5 Cum igitur audisset H[einricus] dux et Colonienses cum Leodicensibus, quod super se rex exercitum ducere vellet, arma parabant, copias colligebant, urbes firmabant et ad resistendum pari voto studioque se accingebant. Sed et imperatorem consiliis et precibus urguebant, ut 10 imperialem[a] dignitatem, quam non ratione convictus, sed vi ferroque mortem intentante[2] coactus dimisisset, resumeret; se sibi nec armis defore nec animis; multos illum in brevi fautores habiturum, quia multi multum abhominarentur tam insolitum facinus et inhumanum. 15 Quorum importunitati hac ille ratione reniti cępit: impossibile esse amissum imperium armis repetere, quod possessum armis optinere nequivisset; illud sibi non esse tanti, ut multorum exitio recipiendum estimaret; beatius sibi et tutius fore, ut privatus, licet indigne deiectus, 20 viveret. Sic utrimque data redditaque ratione, cum instare non desinerent, ne benignitatem circa se removeret a se, nec ad integrum consensit nec abnuit, providusque futuri precipites eorum *animos spe dubia suspendit[3]. *f. 24'. Igitur primo Coloniam, quae primum impetum latura 25 fuerat, vallo turribusque muniebant[b] et congestis belli stipendiis impositoque praesidio periculum suum fortibus animis expectabant. Sic et alias urbes, quas invadendas credebant, munitione, machinis et robore militum firmabant. Sed et edictum sub comminatione crudeli ubique 30 properabat, ut adversus exercitum in magna superbia super se venturum parati essent et patriam, libertatem vitamque defenderent[4], neu sinerent vel uxores suas corruptionis ludibrio substerni vel agros in alienos dominos distrahi.

35 Iam rex Renum cum exercitu valido transierat et primo Coloniam, quae quasi caput inter alias urbes (Iul.)

a) *corr. ex* imperal. b) muniebant, *non* muniebat, *in codice scriptum est.*

1) *In curia Wormatiae Maii* 13. *habita rex expeditionem indixit.* 2) *Cf. Aen. I,* 91: viris intentant omnia mortem. 3) *Quod verum* 40 *non est. Potius imperator Coloniam venit atque ipse munivit*; *cf. Ekkeh., SS. VI, p.* 236; *Ann. Hildesheim. p.* 56. — *Cf. Ov. Met. VII,* 307: dubitare videtur suspenditque animos. 4) *Cf. Sall. Cat.* 58, 11: pro patria, pro libertate, pro vita certamus.

1106. eminebat, magno impetu invasit, reputans se sibi membra facilius subicere, contrito tam valido capite. Sed res longe praeter spem evenit; nam cruenta repulsa retroacti, procul locatis castris urbem obsidione vallabant. Magis autem dixerim obsessores ab obsessis obsessos; nam praereptis sibi navibus, quae per Renum descendentes exercitui commeatum portabant, premente fame quasi quadam obsidione constricti laborabant. Interim, ut urbem ab obsidione liberarent, totius patriae robur undique coibat. *f. 25. Sed imperator tam cruentum *nefas[a] detestatus pugnam obnixe dissuadebat[1]; cur eis tantus ardor pellendae obsidionis inesset, quae non nisi magna sui clade pelli posset; tollerent[b] omnem sollicitudinem capiendae urbis, quae et ex firmitate murorum et ex forti milite tutissima et omni victus genere esset opulentissima, accedente et Reni beneficio, qui per naves delicias, quas appeterent, invito obsessore subministraret; sinerent potius eos in cladem suam furere et inexpugnabilem urbem, unde vulnera tantum caesosque reportarent[2], impugnare; sinerent eos late vastare, dum ruris copia consumpta esurire inciperent; sinerent eos grassari, dum equos virosque labor enervaret; fore, ut victoria sibi parvo constaret, si paululum tolerantia et oportunitate temporis uti voluissent. Sic imperatoris hortatu á pugna revocati, hostiles tantum excursus observabant et ignaros loci passim cedentes[3], metum hosti, ne longius evagaretur, incutiebant. Omnia vero, quae praedixerat imperator, evenerunt. Quotiens enim temptabant portas infringere, ariete murum perrumpere, tormentis turres deicere, infecto negotio[4], vulnera tantum et funera ad castra repor- *f. 25'. tabant. Homines et equi *exhausti tam alimentorum penuria quam laboris improbitate, viribus deficiebant; nam agris in circuitu vastatis nihil reperiebant, sed nec ulterius progredi latitante in insidiis hoste praesumebant[c]. Accessit his malis etiam morbus, quem foetor castrorum, ut fieri solet, aere viciato concitaverat, qui non solum *p. 283. vulgus, sed *etiam ipsos principes aut egritudine confecit

a) *prima manus a fine tertii quaternionis reliqua scripsit.* b) *in priori editione per errorem erat* tolleret. *W.* c) *in marg. eadem manu suppl.*

1) *Neque hoc verum esse potest; cf. Koch p.* 48 *sq.* 2) *Cf. Verg. Aen. VII,* 574: caesosque reportant. 3) *Cf. Verg. Aen. II,* 384: ignarosque loci passim . . sternimus. 4) *Cf. supra p.* 21, *n.* 6.

aut lęto rapuit. Huiusmodi[a] rerum adversitate fatigati, 1106.
quid acturi essent, ambigebant, quia volentes mori oc-
casionem pugnae non inveniebant, aut si reditum pararent,
certi, quod hostis á tergo premeret, exercitum suum fuga
5 spargendum metuebant[1].

Qua tempestate mentis dum fluctuarent, subito fama
veniens nubila tantae perturbationis in serenum convertit.
Retulit enim imperatorem mortis debitum persolvisse. *(Aug. 7).*
Ad quam famam primo hesitabant, sed cum nuncius[2]
10 extremum munus patris, anulum[3] videlicet et gladium,
cum mandatis[4] filio portans venisset, tanta laeticia oborta
est[5], ut voces gratulantium vix sedari possent. Sed non
minor luctus[6] circa funus imperatoris erat[b]; proceres
plangebant, vulgus lamentabatur; ubique gemitus, ubique
15 planctus, *ubique vox dolentium audiebatur. Ad exequias *f. 26.
illas viduae, pupilli, denique totius patriae pauperes con-
veniunt[7], deflent se orbatos patre, fundunt in corpus
lacrimas, deosculantur largas manus. Vix avellebantur
ab amplexu extincti corporis, vix illud condendi copia
20 dabatur. Sed nec tumulum deserebant, ibi vigiliis,
lacrimis et orationibus vacabant, plangendo recitantes et
recitando plangentes, quaenam opera misericordiae fecisset
in se, quamquam mors eius plangenda non fuit, quam
bona vita praecessit[8], qui fidem rectam, spem firmam,
25 compunctionem cordis amaram in extremis suis tenuit,
quem nec de pudendis admissis publicam agere[c] con-
fessionem puduit[d], qui[e] tota cordis aviditate dominici
corporis cibum sumpsit. Felix es, imperator H[einrice],
qui[f] tales excubias, tales intercessores tibi parasti, qui
30 nunc multipliciter auctum de manu Domini recipis, quod
in manus pauperum abscondisti. Turbolentum regnum
pro tranquillo, defectivum pro aeterno, terrenum pro
celesti mutasti. Nunc demum regnas, nunc diadema

a) Huiusm̊ *c.* b) erant *corr.* erat. c) agere:, *littera erasa, c.* d) *superscr. eadem*
35 *manu.* e) *post* qui *tres litterae* (to:) *radendo extinctae.* f) *in marg. eadem manu suppl.*

1) *Regem iam ante patris obitum soluta obsidione Aquasgrani cum exercitu petiisse constat. W.* 2) *Duos nuntios fuisse, Erkenbaldum camerarium et Burchardum Monasteriensem episcopum, Ann. Hildesheim. p.* 57. *referunt.* 3) Diadema *ib. p.* 57. 4) Ut omnibus veniam
40 daret et indulgeret qui secum in angustiis suis permanerent . . eum etiam Spire iuxta parentes suos sepeliret, *ib. p.* 57. 5) *Cf. Ekkeh., SS. VI, p.* 239. 6) *Cf. Verg. Aen. IX,* 452: nec minor . . luctus. 7) *Cf. Sulp. Sev. Ep. III,* 18 *(p.* 150, *l.* 4 *sqq.).* 8) *Cf. Otloh p.* 511: mala mors putanda non est, quam bona vita praecessit.

portas, quod tibi nec heres tuus praeripiat, nec adversarius invideat. Ergo continendae sunt lacrimae, si contineri possent; huic tuae felicitati debetur tripudium, *f. 26'. non luctus, *exultatio, non planctus, voces gratulantium, non dolentium. 5

1106. Post hunc rerum eventum hi qui contra regiam maiestatem bellum susceperant, mortua spe sua, animis et viribus deficiebant et, quod in illo rerum articulo faciendum fuit, ad gratiam regis deditione, pecunia, quoque modo quisque poterat, recurrebant. 10

Ecce habes de gestis, de expensis in pauperes, de fortuna, de obitu imperatoris H[einrici], quae sicut non poterant absque lacrimis á me scribi, sic non poterunt absque lacrimis á te legi.

INDEX

NOMINUM ET RERUM.

Maior numerus paginam, minor lineas quinas indicat.

U.

V.

W.

